

A NYOLCVAN ÉVES APPONYI

KORSZERŰ ELMÉLKEDÉS

*MOTTO: Csak a jog és a tiszta
erkölcs
kettős alapján építhetjük újra
az országot!»*

(APPONYI ALBERT)

Dr CSERNOCH JÁNOS

BÍBOROS HERCEGPRÍMÁS
ELŐSZAVÁVAL

ÍRTA :

Dr HALMAY ELEMÉR

BUDAPEST, 1926
«KELET NÉPE» – «DAS JUNGE EUROPA»

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Elüljáróba.....	3
Korszerű elmélkedés	5
Gyermekkor-Ifjúság.....	7
1875.-1904.-1910.....	13
Háború-összeomlás (1914-1918)	19
Trianon.....	23
Békeévek	29
IV. Károly.....	38
Napjaink Apponyija.....	40

Amundson
1910 *Falmouth*

ELÜLJÁRÓBA.

Apponyi Albert gróf megérte folytonos munkában eltöltött életének nyolcvanadik évfordulóját. Ez magában is ritka esemény és nagy isteni adomány. Ha azonban az isteni kinyilatkoztatás világánál nézzük, akkor látjuk csak, hogy ez mily kivételes rendkívüliség s mily kevésnek jutott a halandók közül. A zsoltáros általában hetvenben jelöli meg az emberi életkor határát, nyolcvan esztendőben azoknál, akik (fő erőben) vannak. Ha a »jó erő« alatt a testi és lelki épséget értjük, akkor látjuk csak, hogy az e tulajdonokkal megáldott magas kor mily kevés halandónak jutott osztályrészül. Nemzetünk pátriárkájának munkás élete nem azzal az évvel kezdődik, amelyben a politikai élet küzdő terére lépett, hanem már ott, amikor e nagy munkára készülni kezdett. Mert annak a sok idegen nyelvnek tökéletes elsajátítása, azoknak a bölcséleti, történelmi és jogi ismereteknek megszerzése, amelyek nyilvános működésének szilárd alapját képezték, bizonyára már kora ifjúságának éveire esnek, így bátran állíthatjuk, hogy életének legalább hetven esztendeje folytonos munkában telt el. Ritka jelenség, hogy valaki oly alaposan készült volna nyilvános működésre, mint Apponyi Albert. Innét van az, hogy a legbonyolultabb helyzetekben is mindig képes volt eligazodni s megállapítani az elveket, amelyeket azután meggyőződése szerint követni jónak látott.

*Mint főpapnak különösen is ki kell emelnem mélyé-
ges vallásos meggyőződését, amivel bebizonyította, hogy a
politikai harcokban élő férfiú vallásos lehet s hogy a
kettő: a vallási és politikai meggyőződés nincsenek egymás-
sal ellentétben s hogy a vallásosság és a hazaszeretet
nemcsak ki nem zárják, hanem kiegészítik egymást.*

*Apponyi Albert nemcsak magyar, hanem nemzetközi
viszonylatban is korának egyik legnagyobb embere. Mély
érzésű művészetek, minden idők egyik legnagyobb szónoka,
mélyen szántó bölcselő, higgadt és mindig becsületos állam-
férfiú, Istent és felebarátját szerető, áldozatos ember.*

*Apponyi Albert a magyar haza és a katolikus egyház
örök büszkesége. Mintaképe annak a kiegyensúlyozott, igaz
férfiúnak, aki az ifjúság elé ideálként állítható.*

«KORSZERŰ ELMÉLKEDÉS.»

A magyar közélet ingoványos nádasában egy *tölgynek* tavaszunkint ifjuló lombozata tör égne, mint a magyar jövő symboluma; szívóssága, ereje, vitalitása: gyökerében, – mélyen a múltban.

A tölgy: *Apponyi Albert gróf.*

Ösmerem a *múltat*, hiszem a *jövőt*, „korszerű elmélkedésére csak a *jelen* késztet, mert *Apponyi Albert*, noha fenomén, vagy talán éppen azért, politikai és socialis mentalitását tekintve, izolált jelensége a nádkortársak alkotta mai magyar társadalomnak.

Izolált, mert szívével gondolkodik, holott orgiákat ül körülötte az önzés, – *fenomén*, mert egyre fejlődik, bontakozik és növekszik, körülötte pedig maradi minden, dekadens és törpe.

Kit, mi érdekel Apponyiban? A politikus, a tudós, a bölcselő, a művész, a jogász, a gazda, avagy az ember? Avagy minden együttvéve? *Apponyi Albert gazdag és „áldozatos” életének minden vonatkozása?*

Encyklopaediát írjak az encyklopaedistáról? Ennek a feladatnak a magam gyarlósága szab határt.

Mást teszek; szívem hívom segítségül s a „sors bona” -t, mely által megadatott nékem, a mester hálás tanítványának, az ő bölcs útmutatása, atyai barátsága és elnéző jósága.

Hat esztendeje, hogy azt írja nékem Apponyi Albert egy levelében: „ . . . a legjobb sikert kívánom néked a politikai működésednek új terén, olyan sikert, amelyet publicisztikai hazafias munkád aratott, ha ugyan szabad nékem, mint munkatársadnak, erre hivatkoznom ...”

Apponyi Albertnek *ezen* levele lett az én ereklyém, a talizmánom, küzdelmeim üdítő erőforrása.

Apponyi Albertnek „*munkatársi*” voltára való hivatkozásából vélek jogot meríthetni arra, hogy „korszerű elmélkedéseibe fogjak, hogy megkíséreljem az ő fenséges szép életének egyik-másik vonatkozásából a *tanulságokat* deriválni minden magyar testvérem részére, *valamennyinknek példaadásul, okulásul, épülésül, Néked pedig jóságos nagy Vezérem, hódolatos üdvözlésül.*

GYERMEKKOR – IFJÚSÁG.

„Gyermekkorom a lehető legboldogabb volt. Atyám és anyám a legbensőbb kölcsönös szeretetben éltek; soha árnyék nem esett annak a családi életnek tökéletes összhangjára, amelyben Isten kegyelméből felnőttem. Erős egyéniség volt mind a két szülő. Atyám nagy tehetsége, szilárd és kristálytisza jellege mellett jószívű és szeretetreméltó volt, amennyire ember az lehet. Akik vele csak felületesen érintkeztek, ridegnek találták, de családi és benső baráti körben ennek nyoma sem volt. Élénk humor-érzéke volt, szerette az ártatlan tréfát – ártatlant mondok, mert sohasem hallottam tőle olyant, amivel felebarátjának árthatott volna. Emberösmerete talán nem volt biztos és így szívjósága gyakran félrevezette mások megítélésében, aminek mind a politikában, mind magánérdekei terén kárát vallotta. Mi, gyermekei rajongással szerettük őt: a viszony köztünk benső volt, de az apai tekintélyen soha csorba nem esett. Ifjúkoromban valósággal csalhatatlannak tekintetem atyámat, az ő ítélete volt számomra az igazság mértéke. Mit szóljak édesanyámról? Ő a szó szoros értelmében szent nő volt. Soha egy közönséges gondolat nem homályosította el lelkének tiszta tükrét, soha mással nem volt elfoglalva, mint férje és gyermekei iránti kötelességeivel és minél több jótétemény elárasztásával egész környezetére. Szóval olyan családi légkörben nőttem fel, ahol a tiszta erkölcs, az erkölcsileg jó magától értetődő, természetszerű dolognak tekintett és mint olyan érvényesült, a rossz pedig valami távoleső, inkább csak elméletben létező, néhány elvetemült vagy szerencsétlen embert érintő jelenségként szerepelt, ami minket nem is érinthet. De ne gondolja senki, hogy ebben a miliőben valami rideg, örömtelen aszkétizmus uralkodott; korántsem. Szüleink, bár nevelésünkben a kellő szigorrt érvényesíteni tudták, elvül vallották, hogy a gyermekornak boldognak kell lenni, olyannak, amelynek emléke a későbbi komoly éveket napsugárral aranyozza meg, és ezért mindent elkövettek, hogy annak ártatlan örömeiben részünk legyen. Ha magam elé idézem ezen első éveim emlékezetét, úgy találok, hogy alig tudom még *egy* példáját a családi nevelésnek, amely oly szerencsés egyensúlyban tudta tartani a tekintélyt a szeretettel, a komolyságot a vidámsággal. Áldott legyen ezért édes szüleim emléke.”

Íme *Dr. Apponyi Albert* saját szavai „Emlékirataim” c. művének élén, minekutána az előszóban jelzi, hogy sem életrajzot, sem vallomásokot nem kíván írni... csak „a jellemképzés tekintetében legjelentősebb egyéni és családi mozzanatokát óhajtja esetelni”.

És ecsetel a *maga* módja szerint, – azzal a gesztustalansággal, mely nagyságának egyik sajátossága, a szívember igénytelenségével, vallásos alázattal, világnézetének derűs optimizmusával, lelkületének nem szűnő idealizmusával, kedves humorával, mely sohasem fajul szarkazmussá, megértve mindent, – mindent megbocsátva.

Pedig a *gyermek-Apponyi* még mérgeskedni is tudott:

„De társaim összessége (kalksburgi iskolatársait érti), a körükben élés nagy és üdvös, lehet mondani: átalakító hatással volt reám, amennyiben kigyógyított kora ifjúságom legfélelmesebben megnyilvánuló hibájából: a túlérzékenységből és abból eredő rettenetes indulatosságból. Akik csak későbbi időkben ismertek, nem is sejtették, hogy olyan mérges fiú voltam, akitől az indulat pillanataiban minden kitelt. Nos, pajtásaim ezen gyengeségemet hamar felismerték és sportot csináltak abból, hogy ingereljenek. Vagy két éven át nagyon sokat szenvedtem ezen a réven, míg rá nem jöttem, hogy az egésznek véget vehetek, ha egyszerűen fel nem ülök az ingerkedésnek és dühöngés helyett nevetek rajta. Ezen a módon oly gyökerelesen kigyógyultam ebből a hibából, hogy az soha többé erőt nem vett rajtam; valóban nem emlékszem, hogy érett férfikoromban valaha az indulat azokon a határokon túlragadott volna, amelyet neki belátásom megszabott.”

Pedig lelki eruptiókra ugyan elég alkalom kínálkozott a „*Great old man*” politikai pályafutásán, különösképp a koalíciót megelőző tomboló parlamenti viharok közepette, kezdve attól az időtől, hogy emlékezetes „*impedimentum publicae honestatis-a*” süvített végig a parlament üléstermén, azokig a „kidobatósi” jelenetekig, melyektől a higgadt *Andrássy Gyula* sem maradt megkímélve; csak éppen *Apponyi Albert* imponáló sudár alakjához nem merészkedett rendőrkéz.

*

Kalksburg!... Hányszor nem hányták Kalksburgot Apponyi szemére, hosszú politikai pályafutásának különösen első évtizedeiben. Kalksburgba 11-ik életévében került 1857 tavaszán, a második gimnáziumi osztályba és ott maradt 1863-ig, az érettségi vizsgáig.

„Kalksburgi éveimről csak a legmélyebb hálaérzetemmel szólhatok és jól esik nekem, hogy, személyes benyomások alapján, vissza nem utasítható tanúbizonyságot tehetek a sokat rágalmozott szerzet mellett. Hat esztendőt töltöttem a jezsuiták fedele alatt és csak jót láttam, csak jóban részesültem.”

Itteni benyomásairól többféle vonatkozásban is számol be Apponyi érdekesnél érdekesebb megvilágításban; csak néhányat, a főbbeket:

„Vallásos hit volt természetesen a nevelés alapja; de vallási gyakorlatok túltengéséről nem lehetett beszélni. Hangos vidámság uralkodott a házban; annak, amit az előítélet „jezsuitizmusnak” szokott nevezni, nyoma sem volt. De nyertünk alapos tudást vallásunk lényegéről, hitünk erősségeiről, amely – megerősítve a szülői ház benyomásait és tanítását - nagyban hozzájárult ahhoz, hogy sem a modern tudományosság minden irányzatával való megismerkedés, sem az élet viharai bennem soha egy percre meg nem ingatták katolikus hitem szilárdságát. Isten különös kegyelméből ehhez az erősséghez lelkemben soha kétely nem férközött, pedig tűrhetően ismerem a hitellenes tudomány egész fegyvertárát; de az isteni kinyilatkoztatásának a világtörténelem ragyogó fényébe helyezett tényével szemben azt mindenkor nagyon gyöngének találtam. Hogy ez a megtámadhatatlan vallási meggyőződés nem állott útjában a modern társadalom mentalitása, a többvallású nemzet erkölcsi létfeltételei méltánylásának, azt közpályám talán elegendőképp bebizonyította”

Ide kívánczik, mint ösmert erős katholicizmusának egyik megnyilatkozása, Apponyi véleménye felekezetének papságáról:

„Élesen meg kell különböztetni az elvet, az intézményt, azoktól az emberektől, akik azt időnkint képviselik és hogy ez utóbbiak gyarlóságai miatt nem szabad az elvet, az intézményt magát megtagadni, annak kultuszában meginogni. Áll ez a vallásról, az egyházzal, úgy mint más intézményekről is. Melyik, példának okáért, az a szabadsági intézmény, melyet megtagadni nem volnánk hajlandók, ha látjuk, miként élnek azzal vissza az emberek? Sajtószabadság, népképviselő, köztársaság, stb., mily rettenetes csalódásokra vezettek az emberek hibájából. Másfelől mindaz, ami tekintély: papság, királyság, tanárság – hova jutnak, ha az embereket nézzük? De előttem VI. Sándor és a renaissance-pápák – előbb az avignoniak egész sorozata – sohasem szállította le a pápaság tekintélyét, sőt az intézmény isteni eredete mellett legerősebb bizonyítéknak éppen azt vettem, hogy legméltatlanabb képviselőinek botrányát is túlélte.”

A latint Apponyi már mint kezdő gimnazista úgy bírta, mint magyar anyanyelvét.

„Az utolsó gimnáziumi években – írja – görög tudásom majdnem elérte a latint; Demosthenest nehézség nélkül, kevés szótári használattal, olvastam. De nem ebben nyilvánult meg az a befolyás, amelyet rendkívüli tanárom (Spinell Józef) későbbi fejlődésemre gyakorolt, hanem abban a módszerben, amely szerint az élőszóval való fordítási gyakorlatokat végez-

tette. Azt követelte ugyanis, hogy a készülés nélkül élénkbe tett latin vagy görög szöveget ne csak valahogyan döcögve, hanem kerekded mondatokban adjuk vissza. Hogy az ilyen gyakorlatoknak, melyek jelentősége abban áll, hogy az adott gondolat számára rögtön meg kell találni a kifejezést, éveken át való folytatása mennyire megoldja a nyelvet, azt alig szükséges fejtegetni. Azt a kifejezési könnyűséget, amellyel szónoki pályámon, még pedig bármely általam ismert nyelven, rendelkeztem és amely rögtönzéseknél sem hagyott cserben soha, egyenesen ennek tulajdonítom.

Különböen valami szónoki készségem már ifjúkoromban is volt. Kalksburgban egyenesen én voltam a házi deklamátor. Az évzáró és egyéb ünnepélyeken a hivatalos díszbeszéd elmondásával rendszerint engem bíztak meg, ami engem egyébként, mint osztályom első eminensét, amúgy is megilletett; a beszédet magam készítettem – előjáróm jóváhagyásának fenntartásával. Egy ilyen alkalommal az akkori tartományi főnök, P. Patiss, kiváló hitszónok, volt segítségemre. Az intézet gyönyörű parkjában sétálgatva beszéltek meg az előadandó témát és beszélgetésünk kiterjedt a szónoklat művészetére egyáltalán, de különösen Cicero és Demosthenes összehasonlítására. Az előbbinek négytagú körmondataiért és hatásos peroratióiért rajongtam; az utóbbit száraznak találtam, nem is tudtam megérteni, hogy miért is tekintik olyan nagy szónoknak. A tartományi főnök nagy tudással világította meg a kérdést és ezekkel végezte előadását: „Fiatal barátom, ha ön szónoki pályára készül, ne Cicerót vegye mintául, hanem Demosthenest, mert a mi korunk hallgatósága nem veszi be a Cicero-féle virágos és kissé mesterkéltségek ékesszólást, hanem csak a demosthenesi egyszerű logikával és világos okfejtéssel közelíthető meg”. Ez a kis epizód, mely mai napig is él emlékeimben, döntő befolyással volt szónoki egyéniségem fejlődésére. Attól kezdve kevés gondot fordítottam a szóvirágokra és hatásos részletekre, hanem annál többet az eszméláncolat átlátszó elrendezésére és az érveknek bizonyos fokozatosságával való csoportosítására. Ha voltak szónoki sikereim, azokat csak ennek köszönhetem, mert beszédeim megkapó részletekben és stíl-virágokban ugyancsak szegények. Beszédet előre nagyon kivételesen írtam le szóról-szóra; csak a vázlatot állítottam össze, sokszor nagy gondal; második természetemmé vált organikus egységként alkotni meg a beszédet; még rögtönzésnél is, ha csak néhány perc állott e célból rendelkezésemre, előre megcsináltam fejemben a tervrajzot.”

Itt Apponyi ifjúkori reminiscentiák révén szinte öntudatlanul, akaratán kívül, önkritikusa és analizálója későbbi szónoki remekeinek.

Páratlan derűs kedélyét és lelki frissességét, zenei rajongásával hozza kapcsolatba művészelke:

„Hálásan kell megemlékezniem kalksburgi zongoratanáromról, Frey Józsefről, aki, ha nem is nagy virtuóz, de alapos

és művészetért lelkesedő zenész volt. Ő vezetett be a klasszikus zene ismeretébe és szeretetébe, az ő előadásai figyelmeztettek az akkor még erős ellentállással küzdő Wagner Richárdra, akinek ő rajongó bámulója volt; szóval neki köszönhetem zenei értésemet és azt a sok boldogságot, amelyet a zene révén élveztem. Elég arra, hogy őt jótevőim közé számítsam, mert lelki életembe egy szép alkotórészt ő vitt bele.”

Magyar érzése nem tompul az *osztrák* Kalksburgban: „A korai felkelés ellen akkor táplált ellenszenvem dacára, egy nyári félév nagyobb részén át a megállapított időnél egy órával korábban keltem föl, hogy több időm legyen a magyar irodalom tanulmányozására. Rajongtam nagy költőinkért; iparkodtam hírnevüket irodalmat művelő német társaim közt terjeszteni; evégből verses fordításokat készítettem számukra; német jambusokra lefordítottam Vörösmarty „Áldozat”-ának három utolsó felvonását, melynek szép nyelve elragadott és nagy sikert értem el vele. A nemzeti gondolat lüktetése tehát nem gyengült el lelkemben és minden nehézség nélkül csináltam meg az átmenetet a magyar életbe, sőt nem is éreztem, hogy átmenetre volna szükség.”

*

Főiskolai évei sem az első két bécsi (1864-1866.), sem az utóbbi két budapesti (1866-1868.), saját kijelentése szerint, mélyebb hatással jelleme képződésére nem voltak. Bécsnek magas zenei kultúrája, a drámai műzsa terén a Burg érdeklik, egyébként valóságos „anachoréta” életet él. Budapesten bizonyos mértékig részt vesz az egyetemi életben, 1868-ban bírói vizsgát tesz. „Autodidakta” életre vágyik s ismeretei szaporítása végett külföldre: Franciaországba és Olaszországba készül; maga említi „Emlékirataidban, hogy Angliába politikai pályára készülő ifjú létére csudálatosképpen különféle gátló okoknál fogva nem jutott, mert híjján volt a szerinte az angol viszonyok tanulmányozására szükséges időnek, noha, teszi hozzá: „a német után angol nyelven olvastam a legtöbbet az összes idegen irodalmak közt”.

Parlamenti pályára készült. Nagyon ambiciózus voltam, – írja – az első sorokba kíváncsoztam, de magától értetődőnek vettem, hogy csak tisztességes úton, azaz: meggyőződéseimet követve és hirdetve. Hogy az ambíció kedvéért meggyőződéseket lehessen megtagadni, azt nem is értettem, még kevésbé számítottam a lehetőségek közé. Idealista voltam az egész vonalon, hála az égnek, hogy az voltam és – sok csalódás után, kevesebb lelki frissességgel ugyan, de rendületlenül az vagyok ma is.”

Első politikai szereplésének történetét Apponyi a maga kedves és derűs humorával következőkben írja meg:

„Egy dalmát küldöttség fogadására Deák Ferencnél gyűltek össze a magyar közélet no labilitásai, pártkülönbőség nélkül, köztük atyám is. Mikor azonban az ügy előadására került a sor, kisült, hogy a küldöttség tagjai csak olaszul beszélnek, a jelenlevő magyar urak közül pedig egy sem bírta ezt a nyelvet. Ekkor atyám megemlítette, hogy neki van egy húsz éves fia, aki tud olaszul és – szerinte – elég nyílt fejű, hogy a tárgyalásoknál tolmácsul szolgáljon. Talán jobbnak hiányában, ő is megfelelhet. A javaslat örömmel elfogadtatván, elküldtek értem, szerencsére mindjárt meg is találtak és, aki valaha ambíciótól duzzadó húsz éves ifjú volt, csak az képzelheti el, mekkora önérzettel élveztem ezt az első politikai szereplésemet és mennyire fontosnak tartottam magamat. Nem is volt kis dolog, hogy Magyarország első emberei rámszorultak egy fontos tárgyalásnál, általam jutottak ki a zsákutcából.”

A húsz éves ifjú politikai mentalitásának fejlődésére *édesatyja, Apponyi György* mellett nagy befolyással vannak *Deák Ferenc, Andrássy Gyula gróf,* kiváltképpen pedig *Eötvös József báró,* kinek vendégszerető svábhgyi nyaralójában gyakorta megfordul. Odavonzza őt az ottani hölgyfiatalság, ám politikailag is számlájára jut. Elragadtatással emlékezik meg *Eötvös József* szeretetreméltóságáról, póznélküli közvetlenségéről. „Emlékszem, hogy egyszer a munkáskérdést tárgyalta velem; én a munkás helyzetének szárnalmas inferior! - tását fejtegettem a tőkebirtokossal szemben, ő pedig az asszociáció erejére mutatott rá, mellyel az egyensúly helyreállítható lesz: pedig akkor még nem voltak Magyarországon szakszervezetek – de a költő-bölcsész szemei előtt már megjelent a jövő látománya.”

Parisban napos vendég *Montalembert* grófnál, a liberális katolikusok híres vezérénel, ki atyai barátságára méltatja a 23 éves ifjút. Rómában 1870 tavaszán hat hetet tölt, itt *Manning* érsekkel, *Ketteler* és *Dupanloup* püspökökkel kerül érintkezésbe. A római tartózkodást egy évvel megelőzőleg részt vesz a Szezi csatorna megnyitásán, a francia Génusz ünnepeén. Ugyanekkor behatóan foglalkozik nemzetgazdasági tanulmányokkal. Jó hasznát látja a magyar *Kautz Gyula* tankeönyvének, főleg forrásmunkaként. *Roscher* befolyása alá kerül, utóbb *Schaeffle* érdeklí különösképpen, majd *Liszt Frigyes* tanulmányozásába fog.

A hercegprímás úr tanulmányomhoz írt előszavában igen helyesen 70 évre értékeli a nyolevanéves Apponyinak soha nem „szünetelő munkásságát; hisz miként láttuk, már legzsengőbb ifjúsága önképzés minden lelki és értelmi vonatkozásban; korai önfegyelmezettsége szinte ösztönös önkritikára serkenti, senki nála komolyabban nem él a görög bölcs intelmével: „ismerd meg tenmagadat”; teszi ezt az élet minden relatiójában, de legkiváltképp politikai téren. Egy későbbi, amint ő elegikusan jegyzi meg, „elkészt” retrospectiv elmél-

kedése, mely úgy ifjúságának emlékeivel, mint fejlődésének éveivel s későbbi küzdelmeivel kapcsolatos, mindig becsületes lelke mélyéből fakadó *vallomás*, mely ércbe kívánczik:

„Ha életemet újból kezdeném, mindenesetre a tudománynak, akármilyen tudománynak, szentelném magamat. A tudományos működés óriási fölénye abban rejlik, hogy a tudomány emberének semmivel sem kell számolnia, csak a tiszta igazsággal, amint azt felismeri. Ezért folyton teljes harmóniában van önmagával. Ellenben minden olyan tevékenységi körben, amelynél mások közreműködését nem nélkülözhetjük, tehát legfőképp a politikában „az igazságon kívül még számolnunk kell a „mások” – legyenek azok uralkodók, tömegek vagy pártok – előítéleteivel, gyengeségeivel, szenvedélyeivel; ezeknek szükségképp bizonyos fokú engedményeket kell. tennünk, a teljes igazság rovására is, mert különben egy lépést sem haladunk a kitűzött – felteszem – jó és igazságos cél felé és az igazságnak még nagyobb vereségét kockáztatjuk. A becsületes politikussal lelkét állandóan gyötrik ezek az elkerülhetetlen kompromisszumok; állandóan kételkedik, hol a határ, amelynél tovább nem mehet, ameddig elmenni azonban – épp az ügy érdekében kell. Tökéletes benső harmóniát tehát alig élvez valaha. A tiszta igazság a politikában olyan, mint a tiszta arany, amely tudvalevőleg az érmeforgalomra csak bizonyos nemtelen ércvegyülék által válik alkalmassá, amikor azután mindig kétséges, hány százalék ilyen vegyülék mellett érdemli még meg az „arany” nevet, épp úgy: hány százalék engedmény mellett marad még igazság a forgalomképessé tett igazság? Számszerint ez a kérdés meg nem oldható és azért nehezedik bizonyos homály a legideálisabb politikai törekvésekre is. Boldog a tudós, akit munkájának természete ettől mentesít.”

A „mások” felelőtlensége az élet, – a nagyok végzete; Apponyi látszólagos politikai „sikertelenségeinek” itt a kulcsa; a *bölcsét* ne bántsa ez soha; Apponyi Albert ifjúságát jól hasznosította; tudott lelkesedni, tudott elmélyedni; *mindig a magosak felé haladva növelte lánggá magában azt, ami benne: Isteni szikra.*

1875.-1904.-1910.

Ezen három évszám a Deák-párt és balközép fúzióját: a szabadelvű-párt megalakulását jelzi, egészen odáig, hogy Apponyi Albert azzal a kijelentéssel indokolja a függetlenségi pártba való belépését, hogy a nemzet jogait és alkotmányát a 67-es kiegyezés már nem biztosítja, – végül a coalitios uralmat követőleg a munkapárt megalakítását, Tisza Istvánnak újólagos utolsó kormányzatát.

Én nem Apponyi Albert életrajzát írom, hanem megkíséreltem annak a 35 esztendő politikai hátterének igen nagy voná-

sokban való megfestését, melynek hatása és befolyásával lett a „fiatal tehetség”-ből a „great old man”, gróf Apponyi Albert-bő, – *Apponyi*.

*

Haladó országban a változás állandó. A nagy kérdés nem is az, váljon miképp álljunk ellent a változásnak, amely amúgy sem kerülhető ki, hanem az, hogy váljon; változás a tételes jog alapján, annak szellemében és loyális fejlesztésével eszközöltessék-e vagy elvont elvek és általános tanok értelmében vitessek-e keresztül. Eredményes nemzeti politika az előbbeni csapáson jár, doktrínákkal nem él reális politikus. A törvényalkotásban nyilvánuló jogfejlődés szabályozza és biztosítja az állami gépezetnek rendjét, sohasem közjogi theoriák és filozófiai rendszerek. Ezen nézőszögből tekintve és vizsgálva a harmincöt esztendő korszakot, fájdalom, arra a konklúzióra jutunk, hogy küzdöttünk, de a bekövetkezendő súlyos időkre nem készültünk fel, – nem alapoztunk . . .

A Deák-párt a még ifjú 67-es alapot kényszerülven megvédeni, a nemzet belviszonyainak gyökeres és üdvös átalakítása t nem eszközölhette.

Az ezen pártból alakult kormányok csak örökös kompromisszumok árán tarthatták fenn magukat; gyámoltalan és lehetetlen volt nemzeti, zavaros volt közigazgatási politikájuk; az ország anyagi érdekei és szükségletei iránt érzékkel nem bírván, a hibás pénzügyi és vasútépítési politika, az államadósságok lavinaszerű szaporodása, az állandóság jelét mutató óriási deficit s végül a hanyatló pártélet nyomában fakadó demoralizáció, valósággal kritikussá tették az ország helyzetét,

Deák Ferenc súlyosbodó betegsége s azon körülmény, hogy a párt alkalmas parlamenti vezérekkel nem bírt, siettette annak oszlási processzusát.

Sennyey konzervatív csoportja, a Ghyczy-féle közép-párt s a szélsőbal, akkoriban: „ama vagy tizenkét seregnélküli vezérszónok” frakciója mellett, a parlament egyedül életerős, de még *nem* kormányképes pártja a balközép lón.

De midőn Tisza Kálmán feladta közjogi álláspontját s nem óhajtott többé „alkalmas időben Ő Felségének javaslatokat tetheti a közjogi kiegyezés módosítására”, – meglett a kormányképeség s Tisza Kálmán lett a helyzet ura s a jövő embere.

A közjogi felfogásban mutatkozó nézeteltérés mint fő-akadály, ilyenétképp el lévén háritva, a fúziónak kardinális előfeltétele már csupán a Deák-pártnak, mint olyannak végleges megszűnte és a szabadelvű pártnak megalakítása lett.

Ezen akadály is elhárult azonban, Deák Ferencnek soha hiúságot nem ismert, mindig bölcs hazafisága folytán.

Mert midőn Wenckheim Béla Andrassy Gyulának a Deák-párt végleges megszűntét, mint a viszonyok indokolta politikai szükségességét fejtegette s Wenckheim Andrassy felszólítására:

„Jól van tehát, eredj – így mondta tréfásan Andrassy – az öreg Deákhhoz, ki most betegségénél fogva türelmetlenebb, mint valaha, de tartsd nyitva az ajtót, mert dacára betegségének, az öreg úr felugorhatik az ágyból s téged kilökhet ezen ajánlattal együtt szobájából”, – tényleg elment Deák Ferenchez s a haza bölcsétől, annak legkisebb tétovázása nélkül a következő választ kapta: „A Deák-párt midőn az 1867-iki kiegyezést létrehozta, sajátképen befejezte misszióját; én csak addig voltam a párt valóságos vezére. Midőn egy parlamentáris kormány keletkezik, akkor annak vezére nem lehet más, mint a miniszterelnök, az én vezérségem inkább csak tiszteletbeli, inkább csak névleges és így a pártnak nevévről lett elnevezése és ezen névnek a mai napig fenntartása inkább előzékenységnek tekinthető; de ha másként lenne is, *a hazának és a szabadelvű-párt megteremtésének szívesen hoznám meg bármikor az áldozatot.*”

A fúzió meglelt, a szabadelvű-párt megalakult, a Wenckheim-kormány, Tisza belügyminisztersége mellett, 1875 március 3-án a képviselőházban bemutatkozott és Tisza Kálmán még ugyanaz év október 21-én Magyarország miniszterelnöke lön.

Íme dióhéjban a három évtizeden keresztül szuverénül uralkodott szabadelvű-párt alakulásának előzményei.

A szabadelvűsége politikai téren a jogoknak a legszelebb néprétegekre való kiterjesztésére, – szociális téren a társadalom egységesítésére kell, hogy vezessen,

A megszűnt rendiséghez képest eléggé szabadelvű alkotmányjogi fejlődést nem támogatta a társadalom egysége. Az tagolt maradt osztályok, felekezetek és nemzetiségek szerint egyaránt. A modern közjogi alapon épült állammal szemben áll a társadalom avitikus arisztokráciája. A társadalmi egységesítés terén nemcsak hogy nem történt semmi, hanem napjainkra is kihatólag állották útját, a modern állam gerincét alkotó dolgos középosztály kialakulásának és fejlődésének. Ezen társadalom mindent a kormánytól várt s amíg célt nem ért, természetesen minden erőszakosságra volt kész és hajlandó a kormány érdekében.

A politikai liberalizmusnak is alig őrzi emlékét törvénykönyvünk. Még az államnak az egyháztól való emancipálása – a szabadelvű korszaknak legnagyobb konkrét alkotása – sem volt tervszerűleg előkészített akció folyamánya, hanem következése volt a Csáky gróf elkeresztelési rendelete folytán accidentaliter előállott helyzetnek. *A liberalizmus nálunk hatalmfenntartó jelszóvá fajult, de nem lett a kormányzat egységes alapeszméjévé, s nem volt sohasem oly irányzatnak tekinthető, melynek alkotásokban és intézményekben fedezhetnek fel hatását.*

Tisza Kálmán hatalmának fenntartása egy osztálynak, a nemzetet egykoron alkotott és fenntartott gentrynek konzerválását tűzte magának célul.

Bánffy báró kormányzásának alaptónusa: a feltétlen és alkut nem ismerő sovinizmus volt; rendszerének ösmert erőszakossága mellett, jobban mondva ellenére, annak köszönte népszerűségét.

Hovatovább azonban a szabadelvű rendszer minden különleges jellegből kivetkőzött s Széli Kálmán már csak m ár ólholnapra való életet élt; kormányzata, mely a „jog, törvény és igazság” jelében indult, minden alapeszmét nélkülöz, a közélet regenerálását nem eredményezte.

Az akkor még két balkezes Kimen grófort követő Tisza Istvánnak „erős keze” pedig végkép kioltotta a különben még Széli Kálmán idején egységében megrepedezett, megvéhedt s többé nem galvanizálható szabadelvű pártnak életét.

Hosszú életének legfőbb magyarázata különben az, hogy mesterileg értett a többi pártok politikai elveinek kisajátításához. Mihelyt egyik-másik kérdés szükségessé lett a politikai köztudatban, a szabadelvű párt mindig meg tudta gátolni azt, hogy ez egyik-másik pártnak váljék kormányzati programúijává, szimplán – recipiálta. Kezdve a közigazgatás államosításán (lex Szápáryana) s folytatva az egyházpolitikai törvényeken (Irányi Dániel) – egészen a katonai követelésekig, melyeket a kilences commissio, köznyelven „kigondoló-bizottság” révén tett magáévá – mindig a más árúját kínálta a maga vignettájával. Amit Disraeli mondott egyik Peel elleni beszédében, mutatis mutandis bizvást mondható el a szabadelvűpártról: „Ha megvizsgálom ezen miniszter egész pályáját, mely az ország történetében már annyi helyet megtöltött, azt találok, hogy az igen tisztelt úr üzletet folytatott mások eszméivel. Egész élete egy nagy elkobzási paragrafus volt. Mások eszének zsisibárusa ő. Keressék fel önök Beatson mutatókönyvét Hódító Vilmos idejétől fogva, nincs egy államférfi sem, ki a politikai lopást oly nagy mérvben követte volna el.”

A politikai pártok hivatása az állam és jogrend körén bellii a nemzeti életben megnyilvánuló politikai áramlatoknak, intézmények útján való érvényre juttatása. Azon párt van arra természetsszerűleg hivatva, mely az áramlatokat előidézte és általánosította, – politikai pártoknak elvek érvényesítése lévén a feladata, nem pedig csupán azok termelése.

Ezen kisajátítási rendszer nem csak a politikai morál szempontjából volt túrhetetlen, hanem gyakorlatban a közszellem hanyatlására s a többi pártoknak is demoralizációjára vezetett; gátja és akadálya lett minden újabb párt alakulásának és fejlődésének.

A szabadelvű rendszer hovatovább a parlamenti formákba öltözött abszolútizmusnak lett melegágya; szinte köztudattá lett, hogy a nemzetet illető jogokért megnyilvánuló vágyak nem a bennök rejlő virtuális erő és igazság folytán érvényesülnek, hanem aszerint, amint a szabadelvű-párt azokat mindig Bécsre való különös tekintettel, programjába fel vehetőknek ítélte-e vagy sem.

Teljesen lehetetlen parlamenti, jóformán ellenzék híján való helyzet állt elő, hogy Apponyi Albert bevonult a szabadelvű pártba, hogy Kossuth Ferenc önmaga hirdette pártjának kormányképtelenségét, a néppárt pedig kalózkodott. – kacérokodott, – határozott politikai programot nem vallott.

Széli Kálmán közben kipkedett-kapkodott, hol barátait, hol ellenfeleit szerelte le több-kevesebb sikerrel.

Széli Kálmán végül katonai kérdésben bukott meg. Obstrukció buktatta meg; a 6-ik obstrukció a magyar parlamentarizmus életében. Bukásával megroppant a szabadelvűpárt is, melyet ha formailag még nem is engedtek kimúltni, lényegileg megszűnt vezető tényező lenni; belsőleg is egyenetlen lévén, a kívülről jövő támadásokat már nem állhatta.

Az obstrukcióban fogantatott és azonképen kivégzett Széli kormányt követőleg fojtó lett a légkör a magyar politikában. Viharfelhők ülték meg a nemzeti láthatárt; a pártok válságát a parlament válsága, azt hova-tovább az alkotmány válsága követte.

Minden veszedelemnek csírája pedig abban a körülményben keresendő, hogy a nemzeti-párt utóbbi megszűntével s hogy Bánffy Dezső pártjának annak helyét betöltenie s szerepét vállalnia nem sikerült, – a parlamentben nem volt s nem is alakult ki oly politikai párt, mely egyrészt a szabadelvűek 67-es ortodoxiájával, másrészt a 48-asok közjogi radikalizmusával szemben, a meglévő közjogi bázis legális fejlesztésének programjával – tehát a felfelé való kormányképeségnek attribútumaival is – vállalkozott volna akkoriban a kormányzásra s lépett volna ilykép a szabadelvű-párt örökébe.

Bánffy Dezső báró, még 1903-ban, mint a király főudvarmestere ellenzéki zászlót bont Kolozsvárt. Utóbbi lemond magas közjogi méltóságáról s kemény pontosatokba foglalt kész programmal *egymagában* vonul nehéz választási küzdelem után a parlamentbe, ahová Szeged bizalma küldte. Programjának lényege, hogy *az egységes magyar nemzeti állam önállósága* s annak minden attribútuma a királlyal egyetértve *67-es alapon* valósítandó meg, – *önálló gazdasági berendezkedés, – általános, egyenlő községenkinti titkos választójog.* Mikor 1904 őszén Tisza István fölveti a *házsabályrevízió* kérdését és konkrét javaslatot tesz egy 21 tagú minden pártból alakítandó parlamenti bizottság kiküldése iránt, tervét Bánffy már csírájában buktatja, el. Itt keresendő a genezise a famózus november 18-ki Perczel-féle elnöki keddőbogatásnak, itt a december 13-ki parlamenti rombolásnak, mely azt szükségkép követte, – itt keresendő a pártok koalíciójának genezise, oly célzattal, hogy „a szövetkezett ellenzék mint olyan, átmenőleges jelleggel bír. Mihelyt a jogon ejtett sérelem meglett torolva, mihelyt a jogrend helyreállt, felbomlik a maga elemeire s a tudatosan s időlegesen eltávolított válaszfalak visszahelyezéséről kötelessége lesz gon-

doskodni a különböző elvi alapokon és különböző programmal működő pártoknak.”

Ám nem így történt, *Tisza István* kormánya és a szabadelvű-párt 1905-ben az általános téli választásokon megbukván, a pártok együtt maradtak s meglett a *Wekerle Sándor* „nemzeti kormánya”, a fél sikerek s egész kudarcok kormánya, mely után súlyos hagyatékként maradt a *populus politicus*-ra az általános választójog megoldatlan, de akkor már sürgős megoldásra váró kérdése, közelebbről az 1910-ben alakult munkapártra, a *Khuen* és *Lukács* kormányokon keresztül pedig akár a végzete, – ismét csak: *Tisza Istvánra*.

*

Ez a harmincöttestendő korszak, elsősorban a közjogi harcok korszaka, – a végén már a szociális kérdés kopogtat a küszöbön, főleg az általános választójog kérdésében konkretizálódva.

A nemzet energiáit egyrészt a 48 és 67 harca, másrészt a nemzet és királya közti állandóan lappangó ellentét kötik le, sorvasztják, – emésztik. A 67-esek ortodoxiája s a 48-asok radikalizmusa között szükségképpen csődöt mond a gyakorlatban a 67-es kiegyezés, a legális bázis fejlesztésének elmélete; de csődöt mond a dynasztia ellentállása folytán is, mely alkotmányjogi fejlődést nem ismer. Az erők egyenlőtlenségét tekintve valamelyes mindkét felet kielégítő *eredő irányában* a nemzet és királya közti viszonyt kiegyensúlyozni nem sikerül.

Erős meggyőződés és oportunizmus nem férnek meg* egymással, – az elvekhez való ragaszkodás nem kvalifikál a hatalomra, – az évek peregnak, – a türelem pedig nem a barátok, a párthívek, a „mások” erénye. A hatalommal *élni csupán*, – az versírás, *visszaélni azzal* – kormányzati tudomány.

A Sennyey pártiságtól a koalíciós miniszterségig Apponyi Albert négy féle minőségben szolgálja a közt: – mint közlegény, mint pártvezér, mint házelnök, mint miniszter. Lassan, csak igen lassan dereng benne a tudata annak, hogy a politikai érvényesülésnek nem tudás, jószándék és lelkesedés a kellékei, még csak nem is a becsületes közepszerűség, hanem Pulszky Ferenc aperçue je szerint: „a közepszerű becsületeség”. Mély vallásosságáért „klerikális”-sá avatják, – királyhűségeért „aulikus”-sá, – csudás alkalmazkodó képességeért „chameleon”-nak mondják, – finomult sima dialektikájáért „jezsuitádnak, – a nemzeti követelések szorgalmazásáéi i „demagog”-gá lesz, azért hogy fontolva cselekszik és mérlegelve határoz: „tépelődő Hamlet”. A magyar politikai szótárt nincs kiért annyit forgatták, mint érte, – nála több „epitheton”-ban nem volt része magyar politikusnak . . .

Lehr – und Wander jähre a magyar politikai glóbuszon, – hosszú esztendők, rögös utak, – de ami vas volt Apponyibai az tapasztalás révén acéllá kovácsolódott benne, az érzékenység, bántódottság, sokszor keserűség, – kiegyenlítődöttsége, lelki harmóniává, leszűrt bölcsességgé.

HÁBORÚ – ÖSSZEOMLÁS.

1914.-1918.

Ferenc Ferdinánd trónörökös azon kivételes emberek sorából való volt, kiket nagy imperatoroknak avagy tragikus hősöknek szánt a végzet, kik ormot érnek avagy elbuknak. Ferenc Ferdinánd élt, de nem élte meg életét, „sphinx” voltából való *kifejlését* ország-világ reménykedése s még inkább *aggódása* leste-várta. A népszerűséget soha nem kereste, szinte tudatosan kerülte, az elérni szándékolt célhoz szabta eszközeit, nem az őt környékező tényezők váltakozó hangulatához. Egyénisége ki nem forrhatott, – *nem az életével* lett a történelemé, *hanem a halálával*, a sarajevói golyó rajta keresztül a monarchiába csapott, szikra lett Európa puskaporos hordójában; *halála sietette, de nem okozta* a világnak sarkaiból való kifordulását.

Megindult a világtörténelem, – a parlamentben Apponyi ajkáról az emlékezetes „*Végre*” hangzik el, visszhangja milliók lelki megkönnyebbülésének; mert *akkor* az volt a „*Végre*”, nem pedig uszítás, aminek oly szorgosan hirdették *utólag*, az összeomlás beállta után megsokasodott „pacifista” hazafiak.

Apponyi oktat, buzdít, – lelkesít.

A háború második esztendejében, 1915 május havában, az akkor hatesztendő politikai folyóiratom, a „*Kelet Népe*” már Berlinben jelenik meg német nyelven; *németül* főleg azért, hogy a németekkel közös világpolitikai és gazdasági céljaink érdekében a kölcsönös megértést előmozdítsuk, hogy a bajtársi rokonszenvet ápoljuk, hogy hangot adjunk *odakint* a különleges magyar vélekedésnek és óhajoknak.

Ekkor kerülök Apponyi Albertyel sűrűbb és meghittebb érintkezésbe: innen datálódik a mesternek velem szemben oly jóságos elismeréssel hangoztatott „munkatársi” volta.

Amily klasszikus tömörséggel, oly művészi színezéssel jelöli meg mindjárt első cikkében *külföldi magyar munkásságunk célját* a német olvasó előtt:

„Auf den Schlachtfeldern gemeinsamen Ringens hat man den militärischen Wert unseres Volkes erkannt; es handelt sich diese Erkenntnis nach der politisch-staatsrechtlichen Seite hin zu ergänzen und die klare Erkenntnis des unlösbaren Zusammenhanges zu vermitteln, welcher zwischen der militärischen Leistungsfähigkeit und den politischen Idealen der ungarischen Nation besteht. Die Wucht der ungarischen Faust

ist bedingt durch die Energie der ungarischen Volksseele. Was immer diese innere Energie bedroht, bedroht auch die militärische Tüchtigkeit der Nation und damit den Allianzwert der österreichisch-ungarischen Monarchie. Denn darüber, was Ungarn für die Monarchie bedeutet, dürfte heute auch dem Blindesten der Blinden ein Licht aufgegangen sein. Damit hat aber die Erstarkung Ungarns aufgehört, ein speziell ungarisches Problem zu sein; damit ist sie erkannt als ein eminentes Interesse, ich darf wohl sagen als ein Lebensinteresse, des mächtigen zentral-europäischen Bundes und aller grossen Menschheitsziele, die in diesem Bunde verkörpert sind."

Utóbb a magyar nép lelkületéről:

„Wenn Sie einem Einzelnen begegnen, von dem Ihnen erzählt wird, dass sein Körper aus schweren Leiden und Todeskrankheiten gestärkt hervorgegangen ist, dass seine Seele Trauer, Prüfung, Leiden, schwindelnde Höhen erstiegen, dann wieder entsetzliches Stürzen durchgemacht hat und daraus gestählt hervorgegangen ist: wie werden Sie sich die Seele eines solchen Menschen vorstellen? So wollen Sie sich auch die ungarische Volksseele vorstellen, hervorgegangen aus dem Stahlbad der schrecklichen Prüfungen, harmonisch in sich selbst, lange noch nicht dahin entwickelt, wohin sie sich entwickeln soll, aber in voller Kraft der Entwickelungsfähigkeit und im vollsten Entschluss des Daseins – und des Entwicklungswillens."

Majd látónoki szemmel 1916-ban, mikor még diadalmas ellenfél voltunk:

„Und wenn der Kampf ausgefochten ist, o, dann wird die Welt nicht sofort eine Idylle sein ... Unsen Bündniss ist nicht aggressiver Natur. Nein. Wir streben sie ja an, wir sehnen sie herbei, die Wiedervereinigung der zivilisierten Menschheit, die eine Völkerfamilie unter der Herrschaft des Rechtes im Zeichen des kühnen, raschen, sicheren, kulturellen Fortschritts, wir sehnen sie herbei, diese Versöhnung der Völker; – aber zunächst wird es nicht so sein. Es wird die Arbeit vieler Jahre erfordern, bis dieser erwünschte Zustand in unserem Weltteil wieder hergestellt wird." . . .

Mélységes hálaival, bensőséges, igaz kegyelettel kell ehelyütt megemlékezmem azokról az immár elköltözött nagyokról, kik a „Kelet Népé”-t annakidején berlini magyar munkásságában mindjárt a kezdet kezdetén gazdag tudásukkal, jóságos szívvel támogatták: *Khuen-Héderváry Károly gróf, Széli Kálmán, Szögyény-Marich László, Wekerle Sándor.*

Ha valamelyes szerény érdemem nekem is lett a propaganda körül, úgy az csak a szervezésben nyilvánult és talán mivelhogy szerencsém volt aféle összekötő tiszt lehetni a szereplő német és magyar reprezentatív politikusok közt.

Apponyi mellett lelkesen és mindig készségesen párfogoltak írásaik mellett nagy tekintélyükkel: *Csernoch János, Prohászka Ottokár, Andrassy Gyula gróf, Berzeviczy Albert, Wlas-*

sics Gyula; utóbb: Popovics Sándor, Szerényi József, Földes Béla,

Ám senkit nem vélek kisebbiteni s elfogultsággal sem fog senki – hacsak maga Apponyi nem – megvádolni azért, hogy megállapítom: akciónkban a munka oroszlánrészét ő vállalta, az utat ő mutatta, az ütemet ő szabta, irányítani ő irányított, – mindent: azzal a szívós kötelességtudással, odaadással, önzetlenséggel és munkaszeretettel, amik karakteré-praegnáns sajátosságai.

Munkabírása tüneményes, íme nem is 48 óra szellemi és fizikai „Leistung”-ja:

Este 9 órakor résztvesz egy tiszteletére rendezett díszvacsorán; együtt Berlin egész politikai, diplomáciai, frontról otthon időző katonái, tudományos és pénzügyi világa. Csak Günther Schleswig-Holsteini hercegre, a császár sógorára, Rathenaurra, Helfferichre, Zeppelinre s az akkor még kicsi Stresemannra emlékeztetek. A királyi herceg egy pompás pohárköszöntőben élteti Apponyit, – ő hosszabb beszédben felel; röviden udvariaskodik, mélyen szántva politizál; utóbb külön-külön „főzi” az urakat a hajnali órákig; nyugovóra térünk az „Adlon”-ba. Kora reggel átrándulunk Drezdába: hivatalos fogadtatás a pályaudvaron, szónoklás; a szállodában mint Drezda város vendégei fogadnak bennünket; Apponyi az órára néz: „ebédig még van időnk, elviszlek a képtárakba”; másfél-órás séta, Apponyi magyaráz; minden híresebb képre rögtön rátalál, ösmeri mindegyik helyét; ebéd kettesben; ekkor zökkenés a programúiban: Eleonóra bolgár királynő lekötöző levéllel kéreti ki a Lahmannba; egész sora a kötelező vizitnek a késő délutánra marad, majd ő fogad a szállodában; este vagy két óras szónoklás a „Vereinshaus”-ban, utána magnúm áldomás hajnalig; jelen egész Drezda; a szász miniszterelnök köszönti; Apponyi válaszol, majd szokásos „főző” turnera indul; két órakor lefekvés, hatkor felkelés, indulunk vissza Berlinbe; ott Apponyi a szállodában fogad, levelez; kora délután látogatásokat tesz, úgy öt óra tájt kikísérem az „Anhalter Bahnhof”-ra, hazautazik Budapestre.

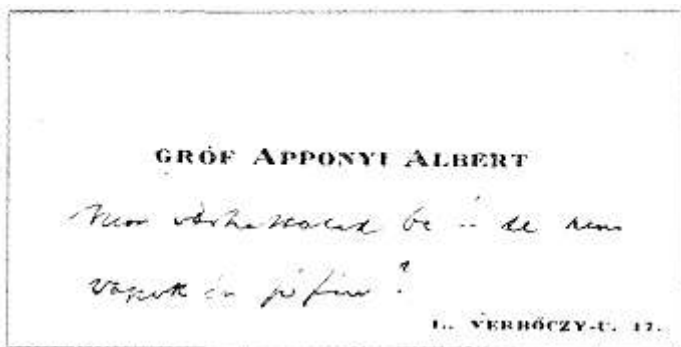
A humoros pedig az ily excursiókban az, hogy Apponyi oly igénytelen, oly szeretetreméltóan figyelmes a szerencsés kísérelővel szemben, hogy annak hovatovább az az érzése, hogy nem ő kíséri, hanem ő kísértetik, – kedvesebb manéjer Apponyinál nem képzelhető.

Népszerűségben vele a magyar urak közül kint senki sem vetekszik, már pusztán megjelenésével hat: „Wie Saul überragt die meisten fast um eines Hauptes Länge die ragende Gestalt des ungarischen Grafen”.

*

Ami egyébként munkabírását munkakészségét illeti egy kis kitéréssel élek:

Reggel nyolc óra, Apponyi budapesti dolgozószobájában; túl a napi misén, túl a reggelin; újságot nyom a kezembe, maga leveleket ír; kopognak; „hja, magának interwiewet ígértem, állok elibe”; félórával később: kegyelmes uram, cikket méltóztatik diktálni! „Tessék helyet foglalni, – kezdjük”; egy órával később hozzám: „de most már jerünk, felszólalok a házban”; én elképedve most, ...ma? – „ugyan kérlek, routine kérdése” s elmondja a parlamentben egyikét ú. n. nagybeszédeinek; gyalogszerrel haza ebédre; kora délután elnököl valamelyik társadalmi egyesülés választmányi ülésén; este hatkor már ismét dolgozószobája meghitt csendjében; bocsáss meg, kegyelmes uram, végtelenül sajnálom, hogy kénytelen vagyok téged terhelni, – szepegem – feltétlenül szükségem van egy francia cikkedre; persze, hogy nem-et mond; nagyon szépen kérlelem; persze hogy: „majd „tákolok” valamit holnapra, tíz-órakor küldhetsz érte”; én: magam jövök; ő: „nagyon megtisztelő, de most már eridj, még dolgom van”. Reggel tízkor a portás borítékot kézbesít; benne a cikk, mellette névjegy:

Fél hónapig Berlinben, fél hónapig Budapesten időztem akkortájt, mindig Apponyival való állandó kontaktusban, harmonikus munkában; hol hazajöttem őt informálni, hol informáltatván általa, Berlinbe tértem vissza „dolgot igazítani”; így ment ez 1918 szeptemberig; fojtó lett körülöttünk akkor már a légkör; kik közelebről szemléltük az eseményeket, sok rosszat sejtettünk, semmi jót nem reméltünk; Berlint szeptember végén már annak tudatában hagytam el, hogy ottani munkánk véget ért; úgy is rendezkedtem, szerkesztőségemet felosztatva, haza igyekeztem; október elején, hogy Bécsbe érkeztem, a rikkancsok már világgá kiáltották a Kaiserstadt utcáin: „Németország és a Monarchia fegyverszünet-közvetítéseért fordultak Wilsonhoz”.

*

S hogy elhangzott a parlamentben *Tisza István* szava: „a háborút elvesztettük”, ránk köszöntött az „atra cura”, ránk

a Károlyi kormányzat, ránk a népköztársaság, ránk a kommunizmus.

Apponyi és családja sok viszontagság vitán a diktatúra elől „haza” menekül a megszállt Eberhardra.

Majd Budapestre hívják az ügyek élére; tanácskozás az új irány augurjaival; megméretvén Apponyi általuk, a keresztény kurzus nézőszögéből tekintve könnyűnek találtatik...

Integer maradt a gondviselés kegyelméből, nagyobb és hazájára hasznosabb szerepre szánta a *sors*.

TRIANON.

Az 1920-ik esztendő január havának egyik ködös reggelén döbörögve indul meg az a különvonat, mely Paris felé viszi a magyar béke delegációt, élén Apponyi Alberttel.

Köd előttük – köd mögöttük, – *Szob* és *Hegyeshalom* akkor nem jelezték még Nyugat felé az országhatárt.

Hogy az Idő betelt, hogy a magyar Végzet beteljesült, – hogy Dante poklának „Lasciate ogni speranza”-ja *akkor már* készen várta a delegátusokat a Quai d'Orsay ama földszinti díszterme felett, melynek küszöbét csak napok – hetek múltán, – február hó 16-án volt módjukban átléphetni, – *akkor* még nem sejtette senki, sem a béke delegátusok, – sem Nagyin agy arországnak akkor még lélegző – úgy-ahogy – reménykedő népe.

Hetekig tartó Golgothajárás.

Kint a Chateau Madrid közvetlen környékén túl detektív kíséret, – *otthon* aggasztó destrukció, mely Apponyit végül is ismert levelének megírására készíti:

„Mindegyre sűrűbben érkeznek hozzánk hírek, amelyek arról számolnak be, hogy hazánkban egyéni vállalkozások felekezeti szempontból a polgároknak a köztörvények által biztosított szabadságát és az egyének életét veszedelmezítő módon erőszakoskodnak. A törvény által létesített bírói és rendőri hatóságok hatáskörébe való ez a beavatkozás, mint minden, a jogrendet veszedelmezítő cselekmény, megingatja azt az erkölcsi alapot, amelyen a polgárosult társadalomnak nyugodnia kell. Az anarkia felé vezető ez az eljárás általában kárhoztató, ámde sokszoros súllyal esik latba azokban a vonatkozásokban is, amelyek gondozása a magyar béke delegációnak egyik feladatát képezi. A béke delegáció kötelességszerű figyelemmel kíséri a világsajtóban a közállapotokat illető közléseket s ezekből mély sajnálkozással majdnem napilap után képes megállapítani azt a felette hátrányos megítélést, amellyel az általunk jelzett törvénytelen cselekmények találkoznak. *Annál aggasztóbb érzésekkel kell kísérnünk országunk színvonalának súlyedését.*”

Apponyi a „világsajtó közlései” alapján írta meg levelét, ugyanakkor közvetlen szemlélet és közvetlen megfigyelés alapján megnyilatkozik az ország bíboros hercegprímása Cser noch János is, kinek szózatát nemcsak azért iktatjuk szószerint ide, miután a békedelegáció elnökének minden szavát alátámasztja, hanem főleg azért, mert valóságos kortörténeti dokumentum, mely sajna egyik-másik vonatkozásban ma sincs híján minden aktualitásnak:

Magyarországot *figyelik*. Az ántánt-államok éppen úgy, mint a semlegesek és különösen a szomszédságban alakult új államok. A rokonszenv le nem győzhető a megalázottak és szenvedők iránt, ha méltóságosan viseljük magunkat. Magyarország ezeréves régi ország, politikailag is érett oi-szág. Azt hiszem, mint ilyen, most sem veszti el a fejét. *Eleget okulhatott a történelemből, tudja, hogy a török hódoltságot megosszabbította a pártoskodás.* A Zápolya és az udvari, az erdélyi és a magyar párt, a kuruc és a labanc pártoskodás. *Mindenre kérem meggyötört nemzetünket, most ne kezdjük újra.* Egy összeomlott ország romjain állunk és a romok közt férfiaknak kell lennünk. *Inpavidum feriunt ruinae.* A higgadt viselkedés, válvettett munka, nem veszekedés szerez barátokat, ez emeli ki az országokat a szegénységéből.

— A *keresztény* kurzus most virágzik szörnyű nehézségek között. Az elv ugyan független az emberektől, *de az embe- reből magyarazzák az elveket.* Ne kompromittáljuk a legdicsőbb elveket sem gyöngeség miatt. Ne palástoljuk a bűnököt, sőt orozzuk és javítsuk, de ne keressük a személyi torzsalkodást — ítéljünk objektíven és az ügyet nézzük. Jelenleg kis incidensektől függhet az ország sorsa. *Több higgadságra és okosságra sohasem volt szükség, mint most.*

— Bizalmat kell kelteni a népben, hogy végre beváltják, amit ígérnek. *A politika nem a hazugságok tudománya és nem is a csűrés-csavarás mestersége.* A nép most izgatott, a vezéreknak tehát kétszeresen meg kell őrizniök a lélek egyensúlyát.

— Ami hibát elkövetünk, azt lássuk be és vonjuk le a konzekvenciát. *Igazi demokráciához és szabadsághoz minden tisztességes embernek joga van.* A társadalmi osztályharc úgy vezethető le, ha a hivatott intelligencia bemutatja tisztességét és valódi szociális érzését a szenvedők iránt.

— *Párt-, klub- és kaszinóharcok undorítóbbak ma, mint valaha.* Minden képviselő az egész ország ségyenét, fájalmát és érdekét viselje szíven — akkor megtaláljuk az utat a megértéshez. Nem az elválasztódást keresik, amikor az *országnak minden igaz fia becsületes munkájára szüksége van.* *Ma az indokolatlan pártoskodás egyenlő a hazaárulással,* Az ország kér, könyörög, mint *ep,y* anya fordul veszekedő fiaihoz: békülhetek! Tiszta puritán jellemek kellene. Legyünk méltók a nagy időkhöz, mert szörnyű felelősséget viselünk. *Ismerjük,*

sajnos, a lefelé vivő utat. Ne járjunk azon soha többé. Poklokra szállottunk alá – de ez csak egyszer történt legyen.”

Kint a szokatlan internáltság – valamely fogdefektus orvoslása végett detektív kíséretében rándul Apponyi Parisba fogorvoshoz, – otthon tevékenységének oly rezonanciája, mely mindennek, csak éppen kedvezőnek nem mondható, – s mivel tehertételként érzi politikai múltjának egyik-másik kidomborodó jelenségét, nem szűnő tépelődés a maga hivatottsága felett, – ezek azok a mozzanatok, melyekből Apponyi lelki diszpozíciója alakul, mikor nemzetének nem is bírái, hanem vádlói elé lép, hogy azzal a fenomenális vértetéll, mellyel kívülről senki fia nem rendelkezik, védje ki a világ élő lelkiismeretére való hivatkozással nemzetének igazát, hogy mint tragikus hős útjában állítsa meg a Végzetet.

Az elnöki székben: Clemenceau, a „száraz öreg”, úgyis mint a világ élő lelkiismeretének letéteményese, úgyis mint a bosszúálló Jehova földi helytartója. Körülötte a többi „békeszerző”. Az angolok körében a hagyományos „fair play” és „common sense” szelleme még alig éledőben, Amerika pedig akkor már visszavonult a béketárgyalásokról.

Lansing amerikai államtitkár, kinek Versaillesben a béketárgyalások alkalmával köztudomás szerint igen jelentős volt a szerepe úgyszólván stante sessione jelentette ki: *„Van immár békeszerződésünk, ám olyan, mely nem a tartós békét hozza, nem, mert az egoizmus homokzátonyán épült. A békefeltételek mértéktelenül kemények és megalázók, közülök sok nem teljesíthető. Az igazság mellékes, minden az erőszak. Nem állok ez iránybani nézetemmel egyedül. Angol államférfiakkal folytattam megbeszélést, az egybehangzó vélemény az, hogy a szerződések cselszövények és rablási vágy eredményei, ért ein lettének és keresztül vihetetlenek.”*

William Bullitt pedig, ugyancsak az amerikai delegáció tagja visszalépett s következőket írta Wilsonnak: *„Azon mű-Hókhöz tartoztam, kik bizalommal és feltétlenül hittünk Önben, – azt tartottuk, hogy Ön nem kevesebbet óhajt elérni, mint tartós békét az önzetlen és pártatlan igazságszolgáltatás alapul vételével. Ám a mi kormányunk hozzájárult ahhoz, hogy a szenvedő népek újabb elnyomatásnak, alávetetésnek és szétdarabolásnak tétessenek ki s hogy a háborúk veszélyének egy új százada idéztessék fel. A béketárgyalásoknak Santungot, Tirolt, Magyarországot, Kelet Poroszországot. Danzigot és a Saar-területet érintő igazságtalan határozatait, nemkülönben tengerek szabadsága elvének feladása, kétségkívül újabb nemzetközi konfliktusokat fognak eredményezni. Az Amerikai Egyesült Államok kormányának a maga népével és az összemberiséggel szemben kötelessége megtagadni az igazságtalan szerződések aláírását” . . .*

Az areopag előtt karosszék, melyet *Apponyi* megköszönve nem vesz igénybe. Parlamenti megszokottságára való hivatkozással állva beszél, – franciául, angolul, utóbb olaszul, – mint mindig, tolmács mellőzéseivel, *szubadon*, mert a „pátriárkát” szónoki készsége és ösmert nyelvismerete mellett páratlan memóriája is támogatja tragikusan hálátlan szerepében; mögötte azok a magyar delegátusok ülnek, kiknek a február 16-iki nevezetes ülésre való megjelenését az Entente engedélyezte: gróf *Bethlen István*, gróf *Teleki Pál*, *Popovics Sándor*, *Lers Vilmos* báró, gróf *Somssich László*, *Csáky István* gróf mint *Apponyi* személyes titkára és *Praznovszky Iván*, a magyar delegáció főtitkára.

Apponyi Albert hatalmas beszédét, a legfőbb vonásoknak szinte csak érintésével, *Praznovszky Ivánt*. barátom, a későbbi párisi követünk jóvoltából van módom vázolni az ő mesteri sűrítésében:

Apponyi azzal kezdte fejtegetéseit, hogy a békefeltételek elfogadása öngyilkosságot jelentene, a haláltól való félelem miatt. De reményének adott kifejezést, hogy a tudomásunkra, hozott béketervezet még nem az utolsó szó és kereste azt a teret, ahol volt ellenségeinkkel megérthetnek egymást és ezt megtalálni vélte a nagyhatalmak által a háború alatt proklamált elvek megvalósításában. Ezek: a népek önrendelkezési joga, a béke stabilitásának és Európa újjáépítésének közös nagy érdekei. Ámde ezeknek az elveknek, ezeknek az érdekeknek a békefeltételek mindenben ellentmondanak.

Mindenekelőtt a szerződés-tervezet kegyetlen szigorúságát tette szóvá, amely éles ellentétben áll a háborúért való felelősség Magyarországra eső részével. Ha viszont a helytelen népeségi megoszlást akarták igazságossá tenni az új államhatárokkal és Magyarország megcsönkítésével, úgy az az állapot, amit a békefeltételek teremtenek az eddiginél sokkal rosszabb és sokkal igazságtalanabb lenne. Az új államok csakúgy polyglott lakossággal bírnak, mint a régi Magyarország, csakhogy a hegemoniát a kultúra alacsonyabb fokán álló népek kezébe tették le. Mi volt tehát a békefeltételek megállapításánál érvényesülő elv, ha ezt sem a háború okozásáért való büntetés, sem a nemzetiségi elv érvényesítése nem indokolja kellőképpen? Talán a népek önrendelkezési joga? *Apponyi* kimutatja, hogy ezt a fennen hirdetett jogot tiporja csak igazán lábbal a békeszerződés tervezete. Követelte a népszavazást! Mi nem félünk tőle, de ha megtagadják, ez azt igazolja, hogy a tőlünk elvett területek új urai nem biztosak a dolgukban. Még ha a mai kis Csonka-Magyarországgal el is fogadtatják ezt a békét, az a tőle elszakított részek nevében nem beszélhet. Azokra sohasem lesz kötelező. Magyar véreinkre a legkegyetlenebb elnyomás vár. Soha nem volt hasonló sorsban része Szent István birodalma idegen ajkú lakosságának. Tehát az új helyzet mindenben rosszabb a réginél, és meghazudtolja azokat az igazságokat, amelyeket

éppen a vezető entente államok hirdettek a háború alatt s amelyeknek megvalósulásáért állítólag küzdöttek.

Maradna még az a feltevés, hogy az általános béke, a stabilitás, az európai gazdasági újjáépítés érdekében állapították meg a békepontokat. Apponyi ezen feltevés helytelenségét is kimutatja, mert csak az ezeréves integer Magyarország fenntartása jelentené a béke tartósságát, a gazdasági élet újjászülését, fejlesztését, a többi európai állam körében.

Apponyi végül a győző, az erősebb jogán hozzánk szóló államokból Franciaországot, Angliát, Olaszországot aposztrofálja, azon hő vágyát fejezván ki, vajha a győztesek a világnak olyan békét adnának, melynek dicsősége felülmúlná fegyvertényeik dicsőségét.

Befejezés előtt a hadifoglyok érdekében és a pénzügyi, követelések végrehajtásának kitolásáért emelt szót és megköszönte a figyelmet, mellyel végighallgatták fejtegetéseit.

Elhangzott hát Apponyi beszéde, az ezidőszerinti legnagyobb magyar szíve vérenek hullajtása.

Hatása, eredménye? Amit *rólunk és nélkülünk előzőien, még a háború befejezte előtt* határoztak, *Végzetként* ment teljességbe: a mi szép ezeréves Magyarországnak Csonka-Magyarországgá redukálódott, nem anélkül azonban, hogy *Lloyd George* Apponyit pompás angolsága ért udvariasan nem üdvözölte volna, különös érdeklődéseképp programmon kívül azt a kérdést intézve Apponyihoz: „*Valjon az újonnan alakult államok határain belül vannak-e fajmagyarok által lakott területek?*”

Íme a békeszerzők frivol tudatlanságának egyik szembezőkö bizonyítéka, mely igaz csak külsőségben, de annál stílszerűbben azzal lett megpecsételve, hogy a magyar békeszerződés alá a pont, véletlenül avagy szándékkal azt nem tudom, éppen abban a *Trianonnak* nevezett intim kis palotában került, melyet galans királyok építettek barátnőiknek: madame *Maintenon-nak* és *Dubarry* grófnőnek a versaillesi királyi parkban . . .

A békeszerződés végleges szövege, amely a béketervezetnek – mint ösmeretes – változatlan megismétlése, *Miller and* május 3-ó 6-káról keltezett famózus kíséző levelével – *lettre d'envoi* – megkiildetvén, annak dispositiója szerint 10-ed napra aláírásra várt. Nem Apponyi Albert grófon múlt, hogy az ő világhíres nagy neve nem került arra a gyászos dokumentum alá, mely nemzetének nem szégyenét, hanem a győzőknek lelketlenségét és bölcsességük minden hiányát hirdeti, – nem rajta múlt, mert ő úgy vélte, hogy annak, ki más kiút hiányában az aláírást nemzetének javasolja, annak azzal a kötelesség-Szerű erkölcsi bátorsággal is kell bírnia, hogy azt aláírja, – ám ettől a végső keserűségtől hálás nemzetének tiltakozása óvta; a békekötés körüli ragyogó, de mindenképpen tragikus te-

vékenysége azzal a parlamenti felszólalásával ért véget, melylyel a békeszerződés elfogadását, mint elkerülhetetlen valamit, javasolta nemzetének.

Rendkívül érdekes Apponyi idevágó okfejtése, amint azt a „*Kelet Népe*”-ben az „*Amerikai véreinkhez*” c. cikkében 1920-ban megírja: „Hazafiúi lelkiismeretem arra készítetett, hogy iszonyú kényszerhelyzetünkben a kormánynak a reánk erőszakolt béke aláírását javaslom, amiből a tisztesség szabályai szerint az következett, hogy ezért az ellenszenves elhatározásért a kormányra nehezedő erkölcsi felelősségben osztozzam. De ez nem jelent lemondást egyébről, mint erőszakos eszközök alkalmazásáról. *A békemű ezzel még nincs befejezve, hanem inkább csak most kezdődik; az aláírás pedig eszköz nagyobb akcióképesség megszerzésére*”.

Ezen elgondolásnak frappáns kiegészítése, amit napjainkban mondott a Szent Imre kollégiumban:

„Én nem látok összefüggést a világtörténet felismerhető organikus törvényei és hazánk katasztrófája közt, nem látom a békeszerződések új alakulatában e törvények működésének következményét, ellenkezőleg, minden e törvények ellenére történt, egy rettenetes rázkódtatás pillanatnyi eredményének ötlepszerű és önkényes kihasználásával. Ideig-óráig ez legyőzhetetlen hatalmat képvisel, de a természetes fejlődés örök törvényei tovább működnek és lassú munkával megőrlik azt, ami velük ellentétben áll”.

Apponyi Albert emberi nagysága nem lett kisebb azzal, hogy gigászi erő kifejtésének időleges sikertelensége, egyéni tragikuma, egy lett nemzetének tragikumával, – mert az utóbbi az ok, az egyéni tragikum az okozat, a *Végzetnek* egy. Apponyi Albert sem állhatta útját, – de a nemzetnek viszont fel nem értékelhető haszna az, hogy az Isten különös kegyelméből ez a providenciális fia – *ma* is szinte permanentiában halad fiatal erőben az élén azoknak, kik a legyűrt, de meg nem tört Magyarország újjáépítésén fáradoznak, – Apponyi Albert nem a pillanatnyi sikerek embere, az ő megnyilatkozásai a követet vajú cseppekkel hasonlatosak, hatásukban tartósak, állandók, soha nem szünetelők. Ott voltam, szívszorongva hallgattam őt, mikor Genfben két esztendeje a „Nemzetek Szövetsége” asszamblejában tomboló tapsvihar és tetszés közepette mondotta el az egész világsajtót megjárt beszédét a *minoritások érdekében*; a svájci államfő ült az elnöki székből; Apponyi csudás szugesztív hatásának megrázó ereje szinte lenyűgözte a hideg nemzetközi társaságot; mintha lángostorral suhintott volna végig a gyülekezeten; „magam is annyira Magyarország delegátusa beszédének *varázsa* alatt álltam” menti magát az elnök azért, hogy Apponyit a felszólalásra szánt időn túl engedte beszélni ... S mi volt a felszólalásnak közvetlen *konkrét* eredménye? Semmi, mint ahogy a hatalmi és erőviszonyok akkori és mai nemzetközi megoszlása és csoportosulása mellett egyéb nem is lehetett. Am *gutta cavat lapidem*, – a nemzet ifjú

„patriarchiája” a jövőnek egyengeti útját; teszi azt az Úr különös kegyelméből változatlan energiával, – jókedvvel, – hajlammal az ellenféllel való mindenkori megküzdésre, – teszi fiatal hévvel, – izzó hazaszeretettel, – argumentumait leszűrt bölcsességének fegyvertárából válogatja, – fáradtságot nem ismer, – pihenésre ma sem vágyik, – a nyolcvan éves Apponyi – hála érte az Isteni gondviselésnek – nem öregszik.

Csakis *Kossuth Lajos* külföldi sikereihez mérhető az ő propagatív munkája, külföldi nimbusza a *Kossuth Lajos* külföldi nimbuszával tart rokonságot; ott a falon mindkettőjük hasonmása egymás mellett az amerikai magyarság hajlékaiban.

Tündöklő csillagok a dicsőséges magyar horizonton, örökéletű representánsai a magyar géniusznak.

«BÉKEÉVEK.»

Az „ordo est anima rerum” régi igazság.

A jogrend helyreállítása az egész vonalon, a közállapotok konszolidációjának szükségessége, – dogmája lett minden hazája sorsát féltő magyarnak napjainkig; a kormányzaton kívül álló kritika sürgetésére, a kormányzatnak csak az lehett mentse: könnyebb a tömegeket vadítani, mint észretéríteni. De hogy annak meg kell lenni, hogy csak úgy láthatunk az ország rekonstrukciójához, – aziránt Trianon után kétség már nem volt a köztudatban.

Személyileg ki hivatott arra, hogy az elméletet tettere váltsa, *kinek* megbízhatósága biztosítja a sikert, ha tekintélye a szükségelt hatalomnak teljével egyesíthető? – ez lett a kérdések kérdése.

Az alábbi még 1921-ből származó írásom, csak *formáját* tekintve, nyílt levél, *lényegében* visszatükröztetése Apponyi mentalitásának, tulajdonkép nem is az ő címére, hanem azok címére szólt a levél, azok sorakoztatását vélte szolgálni, kik a vezért *benne* látták és óhajtották, benne, ki viszont egy „tágabbkörű koncentrációban” látta és mutatta a kiutat és lehetőséget, egy kormányzatra is alkalmas párt megalakíthatásának. Szólt pedig a levél eképen:

Kegyelmes Uram!

Közel két évtizede, hogy báró Bánffy Dezső – egykori politikai vezérem – az én folyóiratomban állította föl ezt a tételt:

„Magyarországnak csak úgy lehet politikai jelentősége, ha nemzeti és magyar; de magyar és egységes viszont csak akkor lehet, ha magyar nemzeti állammá lesz. Ha nem tud nemzetivé lenni, úgy csak szláv és román alakulásnak nyújthat anyagot, sőt területi integritását se biztosíthatja örökre”

Az „egységes magyar nemzeti állam” fanatikus apostola íme a jövőbe látott és megjósolta mai nyomorúságunkat. És bizonyára nem volna érdekesség híjján annak vizsgálata, hogy mik és kik voltak kerékkötői *Nagy-Magyarországon* egy észszerű és céltudatos nemzetiségi politikának, hogy mennyire terhelő nemzetiségi politikánk kudarcáért Bánffy, mennyire és mennyiben másokat a politikai felelősség és hogy miért nem fejlődhetett mindezekért az ezeréves ország egységes magyar nemzeti állammá. Ez a múltra, a régmúltra tartozik, de ugyan-csak tanulságos volna annak megállapítása is, hogy ma – amikor *Csonka-Magyarország* már nemzeti állam lett, jobbon mondván, mindannyiunk fájdalmas keserűségére, nemzetivé zsugorodott – miért hiányzik belőle még mindig az egységesség jellege és hogy miért kellett a Bánffy „*egységes nemzeti*” államának „*keresztény nemzeti*” állammá formálódnia: holott államiságunk egységességét gyakorta támadták, keresztény jellegét azonban kétségbe nem vonta senki. Igaz, az „egység” gondolata annyira idegen a magyar lélektől, hogy még most, sülyedésünknek e végtelenül szomorú napjaiban is, szinte lázas igyekezettel keressük mindazt, ami elválaszt és még véletlen tévedésből se nyúlánk semmihez, ami egyesíthetne bennünket. A gyakorlati politika szempontjából mindezeknek a vizsgálódásoknak és megállapításoknak csak negatív értékük van, holott a nemzet újraéledéséhez és az ország újjáteremtéséhez csakis pozitívumokra van szükség. Mivel pedig a közelmúltat a nemzet történetéből kitörülni nem lehet, a jogfolytonosság helyreállítását nem tekinthetjük egymagában az újjászületés alapfeltételének, vagyis: gyakorlati politikánknak nem lehet főadata, hogy egyszerűen restituáljuk Magyarországnak az összeomlás előtti közjogi, szociális és gazdasági rendjét. Ezt még akkor se szabadna megtennünk, ha megtehetnők; először azért nem, mert éppen az a közjogi, szociális és társadalmi rend nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy államiságunkat a romlástól megóvján, másodszor pedig és kivált azért sem, mert a túlélő formák úgy se tarthatók fenn a haladás és fejlődés folytonosan változó föltételeinek ellenére.

Ahogy a Mindenség életében minden csak átmenet, éppen úgy nincs megállás a politikai és társadalmi erők mérkőzésében se. Az ellentétes áramlatoknak ez a játéka a fejlődés, amely mindenkor haladást jelent: még akkor is, ha egy-egy zökkenés látszólag visszafejlődésre mutat. Mert a haladás, ha ideig-óráig meg is akasztható egy-egy nemzedékben, nagyban és egészben azért mégis épp oly állandó és következetes, mint a folyam futása, amely – ha meg is zavarja a szirt, forgó vagy mesterseges akadály – virtuális erejénél fogva mégis mindig csak előre tör.

Erre vonatkozólag – mivel szabatosabban úgy se fejezhetném ki a magam gondolatát – utalok Excellenciádnak arra a megállapítására, hogy: „*a keresztény érának nem reakciót kell képviselnie, hanem haladást, – mindenben, ami jó és*

helyes”... Amely axiómához sietek hozzáfűzni, hogy amikor ezt a politikai tételt vallom, koránt se célok a „keresztény kurzus”-nak a közelmúltban tapasztalt, elszomorító kilengéseire és még kevésbbé óhajtom vissza a régi idők utóbb dekadens „liberalizmusát”. Hiszen a liberalizmusból – miután a hatalmi önzés és az egyéni érdek meghamisította – jóformán csak a letört gentry, meg a törtető zsidó élt meg: éppen úgy, mint napjainkban is nagyon sokan szeretnének megélni a „kurzus”-ból olyanok, akikről a keresztény ethika szempontjából, ugyancsak Excellenciád állapította meg, hogy: „bár kímélnék meg a kereszténységet attól, hogy az ő jelzésével takargassák ténykedésüket!”

Minden kornak és nemzedéknek megvan a maga fogalomzavara, amely könnyen végzetes tévedések forrása lehet, ha éretlen vagy lelkiismeretlen demagógok visszaélnék vele. Csakis ilyenfajta demagógia állíthatja szembe a keresztény eszmét a liberalizmussal, holott lényegileg mind a két irányzat egyazon fejlődés vonalán halad. Hogy önző és lelketlen „vezérek” ezt is, azt is meghamisítják a gyakorlatban és kizsákmányoló eszköznek tekintik a célt: ez éppen úgy nem diszkreditálhatja se egyiket, se a másikat, mint ahogy nem csökkenti Stephenson érdemét és értékét a járatlan vonatvezető, ha kisiklatja a vonatot.

A liberális irányzat a politikában nem egyéb, mint a stoikus filozófia suum cuique-jének gyakorlati alkalmazása. Ám a keresztény világnézet messze túlmege ezen az irányelven, amidőn a: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” bibliai tételének csapásán indul hódító útjára. Gyűlöletet jóhiszeműleg sohase hirdethet a keresztény irányzat, se pedig embertársait felekezet és osztályok szerint nem osztályozhatja. Elfogulatlanul tekintve: a liberalizmus csak méltányosságot jelent, a keresztény világnézet ellenben annál többet: nagy-lelkűséget, vagy legalább is köteles megbocsátást.

Ha már most a „kurzus” gyakorlatát vizsgáljuk, mindenre inkább találunk példát, mint a nagylelkűségre, a szeretetre és a megbocsátásra, noha igazságtalanok lennénk, ha nem állapítanék meg azt is, hogy az idők folyamán meghigították a kurzus borát, – értjük a Telekiek, Hegedűsök, Andrásyak és Bethleneknek a legfőbb érdességeket enyhítő politikáját. A demagógia csak gyűlöletet hirdetett: felekezeti és osztályharcot, mint hogyha egész jövődő politikáját egyetlen negatívumra, a késhegyig menő antiszemitizmusra óhajtaná fölépíteni. Pedig a demagógia nem kormányzati eszköz, hanem csak alkalmatosság, lehetetlen politikai pártprogrammoknak időleges sikerhez való segítésére. És ha ezt a fórumon ma még mindig hangoskodók tagadják is: a köztudatban lassanként mégis csak úrrá lett a fölfogás, hogy nem a terméketlen antiszemitizmus, nem is a felekezeti torzsalkodás és az osztálygyűlölet állítja talpra ezt az országot, hanem a helyreállított jogrend védelme alatt összebékült társadalmi osztályoknak

vállvetett termelő munkája. Abban pedig ismét Excellenciádnak van igaza, hogy ennek a föladatnak végrehajtása par excellence keresztény gondolat, sőt egyenesen „*a keresztény kurzus becsülete követeli, hogy a jogrend teljesen biztosítsák, mert a jogállam – a liberális érának ez a legfényesebb alkotása – teljesen egyezik a keresztény etikával*”.

Hogy kik végezzék a konszolidálásnak, a jogállam helyreállításának súlyos és felelősségteljes munkáját, nem lehet közömbös se a nemzet, se az ország jövőendő boldogulásának szempontjából. Mindenekelőtt útját kell vágni a „Pálok fordulásának”, mert az országot ismét fenyegeti az a saj átosan magyar veszedelem, hogy örök aktivitásra hajló és redivivus politikusaink nem tudnak megbarátkozni a tisztes kimúlás gondolatával és szinte perverz gyönyörűséggel járják a legszégyenletesebb Canossát is, mihelyt a vezeklés alkalmas eszköznek mutatkozik újabb politikai szereplésre. Így settenkednek vissza a fórumra a gyászos emlékezetű Károlyi-lázadásnak levitézlett emberei és kérnek közéleti szerepet még olyan politikusok is, akik nemcsak az ezeréves alkotmányt segítették összetörni, háiem behódoltak a szovjetnek, sőt merészen tervező „hazafiságukban” még talán arról is álmodoznak, hogy ezt a szerencsétlen nemzetet perszonális unióba kényszeríthetik meg-
rablóival.

Ha nem is volna reá más ok, csak ez az egyetlen veszedelem: Excellenciádnak még akkor is föl kellene emelnie tiltó szavát, hogy: *akik gyűjtogattak, azoknak az oltás munkájában résztvenniök nem szabad*. Ezeknek tehát semmi helyük se lehet a jövőendő alakulásban és nem vehetnek részt abban a „*tágabbkörű koncentrációban*”, amelytől Excellenciád – mint amerikai testvéreinknek küldött izenetében oly szépen kifejtette – *a pozitív, belső konszolidációt reményit*.

Sokan vannak, – sokkal többen, mint általában hiszik – akik aggódó hévvel óhajtják ezt a *tágabbkörű koncentrációt*: az egész magyar társadalom összes erőinek nemzeti szellemben való egységesítését. Az ország értelmisége – amely pedig a nemzeti politika irányítására hivatott – nagy többségében egy olyan *keresztény és szabadelvű irányzat* híve, amely exkluzivitás és *felekezeti gyűlölködés* nélkül fogja visszaállítani a közszabadságokat a sajtó, az egyesülés és a gyülekezés terén: *szóval elfogadja a nemzeti eszme és a keresztény morál uralmát* a köz és magánéletben, a közgazdaságban és kormányzatban egyaránt.

Amit Excellenciád klasszikus rövideggel megállapított, hogy: „*ám legyenek pártok, mégis, az újjáépítés feladataira nem volna túlnehéz az összes hazafias elemeket tömöríteni*” – sokan érzik, vallják és várják ebben az országban. Akik már unják a folytonos kofálkodást és kölcsönös nyelvöltögetést a fórumon, akik már rájöttek arra, hogy az antiszemitizmus, mint destruktív negatívum, nem lehet a pozitív és konstruktív politika bázisa, akik tudják, hogy azt a pártok fölött álló,

tágabbkörű koncentrációt könnyen meg lehetne csinálni: csak föl kellene szabadítani a politikai világot ama lelki terror alól, melybe a demagógia lelketlensége sodorta. Csak meg kellene magyarázni – és ez nem is volna oly nehéz hogy:

Magyarországon ez idő szerint csak egy politikai munka kívánatos: az ország integritásának helyreállítására való becsületes törekvés. Ebben a munkában valamennyien találkozhatunk, bármily különböző is a fölfogásunk egyebekben: és éppen ezért kellene az ország minden eleven erejét, gazdasági és szociális gondolkodásunkat egyaránt, ennek a célnak a szolgálatába fogni.

De azért, jobban mondvá éppen azért, tartózkodnunk kell a külpolitikában minden kalandos tervezetéstől és kezdéstől; az igazságtalan béke revízióját ugyanis mi egyebek mellett, az idővel beálló jobb belátástól és a béke által teremtett helyzet lehetetlenségének gyakorlati kiderülésétől várjuk. Közben viszont egész igyekezetünket a tőlünk elszakadt részekben lakó testvéreink jogainak megvédésére és a szükséges gazdasági összeköttetések létesítésére kell, hogy fordítsuk.

A nemzet értelmisége vezér után kiállt.

Keresi és várja azt a providenciális államférfiút, akinek egyénisége, jelleme, tudása és tapasztalatai minden garanciát megadnak arra, hogy a szó ideális értelmében vezére lehet nemzetének. Olyan vezére, akinek nemcsak itthon, hanem a külföldön is megvan az erkölcsi súlya és tekintélye ahhoz, hogy jogos aspirációink és véres sérelmeink méltányos elbírálását a külföldön is lehetőleg biztosítsa.

Ez a „vezér” csak Excellenciád lehet.

Az is hazug frázis, hogy Magyarországon már minden tekintélyt lejáratott és megőrölt a politika. Nem; az inkorrupt politikai múltban, az önzetlen hazafiságban, a keresztény etikában gyökerező tekintélyek nincsenek lejáratva; hanem igenis: a hatalomra törekvők, vagy a hatalmon levő tehetségtelenek demagógiája az, mely nem akarja elismerni a tekintélyeket és ideig-óráig ellenük tudja izgatni a hiszékeny tömeget.

A tömegek is kezdenek egyébként kiábrándulni abból a gyűlölködésből, melyet a fajszeret nevében prédikáltak – *serviliter, pro dominatione*. Kezdi már megérteni az ország, hogy a felekezeti és osztálygyűlölet – az antiszemitizmus és a városi polgárság meg a falusi parasztság egymásra uszítása, továbbá az az agrár és merkantil irányzat merev szembehelyezése – csak elvonja és fölemészti a nemzet energiáit, amelyre pedig oly nagy szükség volna az egyesült erővel meginduló termelés fokozására.

A nemzet elkeseredve kezd ráeszmélni, hogy a demagógia igéi és az antiszemita izgatások nem tették olcsóbbá a húst, a kenyeret, a zsírt és éppen úgy megdrágították az iparcikkeket is. Úr és paraszt, iparos és kereskedő, ügyvéd és orvos, tiszt-

viselő és tanár, – szóval mindenki ebben az országban – egyformán nyögi már a meddő frázispolitikát meg az örökös gyűlölködést és egyre világosabban dereng az az öntudatra ébredő megértés, hogy

a nemzeti egység és összetartás alapjára kell hogy helyezkedjék Csonka-Magyarország minden polgára és hogy az egyesített erők kultúrfőlényével kell alapoznunk jobb jövőnket.

Félre kell állítani a gyűlölet prédikátorait, hogy helyüket igazi tehetségekkel tölthessük be.

The right man on the right place, inert – ahogy ezt Excellenciád már jóval előbb megállapította: – „ez is a keresztény ethika követelménye, amely semmi vonatkozásban, még a finomabbakban se tűri a magánérdeknek a közérdek fölé helyezését ...”

Fenti hosszúra nyúlt levelemből, mely, miként emlitem, legjobb tudomásom szerint Apponyi idézetekkel is alátámasztott mentalitását tükrözi vissza, kivehető *annak a kormányzati szellemnek iránya*, melyet mi Apponyitól joggal várhattunk, ösmerve beszédeit, cikkeit, nyilatkozatait.

Utóbb maga Apponyi Jászberény városának választóközönségéhez intézett nyílt levelében (1922 május) szorgosan *pontokba foglalva konkretizálja* még ma is majd minden vonatkozásban aktuális *programját*, ahogy alább kövekezik:

1. A törvényes királyság alkotmányos úton való helyreállítása, mihelyt az európai helyzet azt lehetővé teszi; addig is a helyreállítás lehetőségének előkészítése és ideiglenes alkotmányos intézményeink megfelelő kiépítése következő irányelvek szerint:

a) a kormányzói állásnak időhöz kötöttsége, a király nevében gyakorlandó hatáskörének szabatos megállapítása;

b) képviselőválasztási törvény megalkotása, az általános, egyenlő, titkos, nőkre is kiterjedő szavazati jog arányos (kisebbségi) képviselettel;

c) az állam demokratikus kialakulásának megfelelően szervezett felsőház létesítése;

d) hasonló alakra való kiépítése a törvényhatósági szervezetnek, tekintettel az önkormányzati hivatás külön feltételeire.

2. A belső jogrend és jogbiztonság kérlelhetsen eréllyel való helyreállítása; minden ember személyi és vagyónbiztonságának egyforma megvédése; minden önkénynek kizárása, minden nem felelős, törvényen nem alapuló, törvényes hatáskörrel nem bíró nyílt vagy titkos alakulat megszüntetése; minden hatóságnak, minden állami és társadalmi szervnek a törvény és bevallott hivatása korlátai közé szorítása: szóval: a törvény uralma az egész vonalon.

3. A hadseregnek figyelmét és tekintélyét veszélyeztető mindennemű politikai és egyáltalán nem katonai természetű feladatoktól való teljes mentesítése.

4. A közszabadságok biztosítása a kivételes törvények megszüntetésével.

5. Intenzív és szakszerű közgazdasági politika, mely szubjektív melléktekintetek nélkül a gazdasági újjászületés és megerősödés szolgálatába állítja és irányítja a rendelkezésünkre álló összes energiákat, a mezőgazdasági termelést, mint nemzeti vagyunk legfontosabb ágát minden alkalmas eszköz felhasználásával fokozni iparkodik, életképes iparágainkat az összeomlástól megóvjja és fejleszti, a kereskedelmet minden monopólium és kiváltság béklyójától felszabadítja, annak szabad mozgását úgy belföldi intézkedésekkel, mint kereskedelmi szerződésekkel biztosítja és így azt, Budapest páratlan geográfiai fekvésének felhasználásával, gazdasági megerősödésünk és világpozíciónk egyik főtenyezőjévé fejleszti.

6. Szigorú takarékoságon alapuló pénzügyi politika; a megtakarítások terve egy elfogulatlan szakbizottság közreműködésével állapítandó meg; mindaz, ami luxuskiadás, vagy egyéni kedvezmény, feltétlenül törlendő; a közérdekű kiadások megszorításának határát a honvédelem reális érdekei (beleértve a mellőzhetetlen diplomáciai képviseltetések), a belkormányzat szigorúan mérlegelt szükségletei, a fajfentartás és népegészség igényei, valamint a gazdasági és kulturális erő épségben tartásának feltételei szabják meg, amelynek tekintetében nem szabad fölényünket elejteni. A súlyos közterhek, melyek leszál Utasáról, sajnos, szó sem lehet, minden foglalkozási ágra arányosan, a valódi teherbíráshoz mérten létminimummal és progresszivitással vetendők ki, a gazdasági erő kímélésének feltétlen szükségessége állapítja meg itt is a határt.

7. Szociálpolitikai tekintetben:

a) a földbirtokreformnak a termelés feltételeire való tekintettel eszközölt erélyes végrehajtása;

b) a középosztály támogatása a drágaság ellen vívott, élet-halálharcában, különös tekintettel a tanuló ifjúságra, melynek testi elsatnyulása nemzeti jövőnket veszélyezteti;

c) a lakáskérdésnek építkezés által való megoldása;

d) az anya- és gyermekvédelem, erélyes és rendszeres küzdelem a csecsemőhalandóság és a népbetegségek ellen;

e) a népbiztosítás kiterjesztése a mezőgazdasági munkásokra és a munkásokéhoz hasonló népvizonyok közt élő egyéb kisexisztenciákra; a munkásbiztosításnak a balesetre való kiterjesztése és a munkásbiztosító pénztárnak önkormányzata, kellő biztosítékkal az egyoldalúság és politikai célokra való felhasználása ellen, biztosítandó;

f) bekapcsolódás a békeszerződések által létesített nemzetközi munkahivatalba és annak útmutatásai szerint a hazai vi-

szonyokhoz alkalmazott, a termelés kritikus helyzetével számoló kiépítése a munkásvédő törvényhozásnak.

8. A nemzeti élet erkölcsi alapjainak tiszteletben tartása és megszilárdítása egy abszolút tiszta, minden panamát és visszaélést kérlelhetetlenül üldöző, szigorúan törvényes, pártatlan, szakszerű, szabadság ti szí elő, a jellemeik önállóságát előmozdító kormányzat által. Az ilyen kormányzat erkölcsi befolyása felhasználható a társadalmi energiák ébresztésére és szervezésére, melyek segítségével, különösen pedig a tehetősen fokozott és rendszeresített áldozatkészsége nélkül, az állam megközelítőleg sem tehet eleget a nemzeti regeneráció nagy feladatainak.

9. A rendelkezésünkre álló legnagyobb erkölcsi erőnek, a nemzeti és keresztény gondolatnak ápolása, a gyűlölködésnek, az üldözésnek és egyáltalán minden olyan eszköznek kizárásával, amely a polgárok jogegyenlőségének elvébe, a köztük ápolandó szolidaritási érzésbe és a felebaráti szeretetbe ütközik. Tehát: vallás-erkölcsi nevelés, a keresztény morál érvényesítése a köz- és üzleti életben; kérlelhetetlen küzdelem az embernek ember által való kizsákmányoltatása ellen minden alakjában; legyen az uzsora, csalás, árdrágítás, tisztességtelen verseny. A'agy bármely más módja a gyengébbek rovására való erkölcs-telen meggazdagodási törekvésnek; a keresztény társadalom nevelése a gazdasági és kulturális életben őt megillető szerep elfoglalására, anélkül, hogy bármilyen egészséges gazdasági erő, melyek közül egyet sem nélkülözhetünk a megerősödés néhez munkájánál, működésében gátoltanék, vagy megbéníthatnák; a bevándorlási és megtelepedési feltételek szigorítása. Ezeknek az elveknek keresztülvitele nem sérelmes hazafias érzésű, becsületes zsidó polgárainkra nézve, sőt kiküszöböli a társadalomból azt a súrlódási anyagot, amelynek hatását éppen a legjobbak köztük érezték leginkább; nem izolál minket a művelt emberiségtől, amellyel fenn kell tartanunk az erkölcsi szolidaritást, ha vissza akarjuk nyerni azt a világpolitikai helyzetet, amelyről a reánk szakadt események taszítottak le és amelyre multunk, kulturfokunk és a nyugati civilizációnak tett szolgálataink címén Isten és ember előtt jogunk van.

Az ilyen szellemű belpolitika megalapozza azt a külpolitikát, amelyről tüzetesen nyilatkozni nem kívánok, mert számolok helyzetünk rendkívüli nehézségeivel. Tudom, hogy kalandos vállalatokba nem bocsátkozhatunk, hogy bele kell illeszkednünk az igazságtalan békeszerződések kereteibe és az időtől, tarthatatlanságuk bebizonyosodásától és az általános kijózanodástól kell várnunk azok kijavítását. De addig is követelnünk lehet, hogy amidőn a szerződések teherétéleinek súlya irgalmatlanul reánk nehezedik, azok gyér előnyeiben is részesüljünk, jelesül: az elszakadt területeken lévő fajrokonaink kisebbségi jogai tekintetében, továbbá Középeurópa gazdasági újjáépítésénél való igazságos figyelembevételben. Követeljük, hogy annak az enge-

dékenységi politikának, amely még a koronás király kiszolgáltatásától sem riad vissza, legalább némi ellenértékét lássuk, a hatalmaknak velünk szemben nyilvánuló jóakarátában. De ennek nyomát hiába keressük. Hiszem, hogy biztosságunk kockáztatása nélkül lehetséges több önértetet, több gerincességet tanúsítani és nemzetünk érdekében erőteljesebb propagandamunkát folytatni, mint eddig tettük; mindenesetre helyes volna, ha a kormányzat' az ellenzék leküzdésére felhasznált energiákat ezekre a célokra fordítaná. Abból a kevés erőből, amely rendelkezésünkre áll, valóban semmit sem szabad másra, mint nemzeti célokra pazarolni . . .

*

Íme egy hatalmas egyéniségnek az állami életnek minden terét érintő, megértő szociális érzéssel szaturált, – „a jog és tiszta erkölcs kettős alapján” felépített hatalmas programja, – útmutatása.

A vezér megvolt és megvan, a párt nem volt meg, – nincs is meg.

Miért van ez így? Megmondom: Apponyi Albert *izolált jelenség* a magyar politikában; izolált, mert hatalomra *nem* törekszik; izolált, mert a fórumon még mindig azok hangoskodnak, kik *nála* nemzetibbek, nála keresztényebbek; izolált, mert tudatos mérséklete és az ellentétek kiegyenlítésére törekvő bölcsessége félelmetes azok előtt, kiknek kenyere az ellentétek szitása és kiélezése, rémük pedig: a jobb belátásnak a derengése; izolált, mert tőle s csakis tőle tartanak mindazok, kik nyomban „destrukciót” üvöltenek, mihelyt „munkájukat” a kritika szele éri.

Nyíltan kimondom: végzete ennek az országnak, Apponyinak az izolálásig való – bocsánat a szóért -: agyonünnepeltetése és ugyancsak az izolálás érdekét szolgáló szobrosítása: magasra mind magasabbra tolják; oly magas piedesztálra azért, hogy véletlenségből s nyúlhasson a hatalom után, melynek Magyarországon mindig voltak a privilegizáltak és nélkülözhetetlennek vélt árendásai, – örök bérlői.

Hiábavaló, hiú igyekvés.

Apponyi Albert, igaz, hatalomra nem vágyik; ám bárki is lássa, meg jóslom: megelevenedik a szobor és megmozdul, mihelyt az apró machinációkon győzedelmeskedő *történelmi szükségesség* kategorikus imperatívusa kényszeríti majdan az örökifjú „Patriarchat”, – *cselekvésre*.

IV. KÁROLY.

Budaörs, Tihany és Funchal, nemcsak egy szerencsétlen fiatal király, alig félesztendő, mélységesen tragikus golgothajárásának határkövei, – hanem ahogy egymásból következnek elnemválasztható összefüggésben, állomásai egyúttal a magyar sors végleges beteltének, mert a fiatal uralkodóban Nagymagyarország utolsó koronás királya hunyt el, . . . Károly király *magyarok* királya.

Emléke mellett Apponyi Albert, az ő „atyai barátja” következőképpen tesz hitvallást:

Én, aki hozzá egyénileg közel állottam, tanúsíthatom, hogy ő lett volna négyszáz esztendő óta az első, valóban nemzeti király, azoknak az ideáloknak megvalósítója, amelyekért egy félszázadon át küzdöttem. Tanúsíthatom azt is, hogy lelke egész hevével szakadatlanul azon fáradozott, hogy véget vessen annak a borzasztó háborúnak, amelynek kitöréséért őt a felelősségnek legkisebb részecskéje sem terheli; hogy tanácsadóinál is jobban ismerte fel a modern társadalmi fejlődés követelményeit, mindnyájunknál előrehaladottabb volt a demokratikus felfogásban, mely nála a nép szeretetében, mélységes valóságában, mélységes, minden kurzus-kereszténységtől nagyon elütő keresztény katolikus hitében gyökeredzett. Követhezt el hibákat; ki az az ember, aki ettől mentesítve van? De jó magyar király lett volna, nemzeti ügyünknek és magyar népének igaz barátja, ha az isteni gondviselés nyugodt időkre helyezi őt. így csak szándékairól tanúskodhatunk, mi, akik azokat ismertük és sirathatjuk azt a végzetet, mely nem engedte megvalósításhoz”. . .

A „Kelet Népe”-ben (1919) Apponyi a következőket írja:

„Amióta a magyar hadsereg követelése vált politikai életem tengelyévé, impossibilitásom főtenyezőjévé, de egyszerűsmind hivatásom igazolásává, – közéletem legboldogabb pillanata az volt, midőn IV. Károly király, akit most divat kövekkel dobálni, de akinek ezt a tényét sohasem tudom elfelejteni, nekem kijelentette, hogy a magyar nemzeti hadsereg eszméjét magáévá teszi. Ragaszkodott is hozzá, dacára annak, hogy igen kevés kivétellel összes generálisai ellenezték. Nekem közvetlenül azon katonai tanácskormány után, amelyen ez az ellenzés kimondatott, volt audienciám és azt a megnyugtató kijelentést vettem a királytól, hogy őt a magyar hadsereg létesítésére irányuló akaratában nem tántorítja meg senki és semmi” . . .

Néhány nappal pedig a király halála előtt (1922 március 26-ikán) azt írja a „Kelet Népe”-ben:

„Ő felsége, mélységes meggyőződéssel vall demokratikus meggyőződéseket. Uralkodásának azt a leginkább kifogásolt

tényét, Tisza Istvántól, mint miniszterelnöktől való megváltását, tisztán az okozta, hogy a király a választójogi reformnak annyira határozottan demokratikus irányban való keresztülvitelét tartotta szükségesnek, amennyire Tisza István saját meggyőződésénél fogva elmenni nem tudott. Nem látom, politikai hiba volt-e, vagy nem, hogy a fiatal uralkodó ebben a kérdésben nem rendelte alá saját meggyőződését hatalmas minisztere meggyőződésének; csupán a tényt állapítom meg, hogy ez a meggyőződés nála nagyon szilárd és megingathatatlan volt. Ezt pedig nem az egyszerű tényből következtetem, melynek utóvégre lehetve más magyarázata is, de magának Ő felségének bizalmas közléseiből, aki velem szemben nem egyszer visszatért erre a tárgyra, miközben részletesen elmondta Tisza Istvánnal folytatott vitatkozásait és azt a hitét, hogy a társadalmi, valamint az állami rend biztossága feltétlenül megkívánja a politikai jogok szélső kiterjesztését, valamint egyáltalán a szociális reform gondolatának erőteljes felkarolását. A király ezekről a tárgyakról olyan hévvel beszélt, még pedig négy szemközti, mikor a hatásra számítás teljesen ki volt zárva, milyent csak egy igen erős benső meggyőződés sugallhat . . .”

Apponyi fenti soraiban azt említi, hogy a király választójogi mentalitását annak bizalmas közléseiből ismeri, – ám a maga ösmert, bocsánat, túlzott szerénységében, arról viszont nem beszél, hogy IV. Károly úgy a katonai, mint a választójogi kérdés tekintetében az ő s csakis az ő hatalmas szuggesztíójának hatása alatt állott, mi éppen nem kisebbíti egyébként szerencsétlen királyunk megértő jó szándékát. Mert arról viszont én tudok, s ma már alig vagyok indiszkrécióval vádolható, ha emlékeztetek arra, hogy Apponyinak volt alkalmja a fiatal felség előtt rámutatni arra: „hogy a növekvő demokratikus mozgalmak magában a háborúban gyökereznek, lévén az egész természetes, hogy a tömegek, melyekre terhek az önfeláldozásig nehezedtek, nem lesznek hajlandók az eddigi politikai jogtalansággal beérni, annál kevésbbé, mert nem egész indokolatlanul úgy vélik, hogy a háborús nyomorúság túlnyomó terhe éppen politikai jogtalanságuk miatt hárul rájuk, – itt *nem* cselekedni, s *nem* elébevágni kirobbanásoknak annyit tesz, mint közvetlen veszedelmeket felidézni, – a külföld példája is int, – pepecselni, holmi közéletűtákkal avagy fél rendszabályokkal a kérdés lényegét megkerülni nem lehet, nem szabad, – az általános választójog a nép köztudatában – nem több nem kevesebb, – mint demokratikus reform él, – nem halasztható, – nem szabad azt az elv kárával kényszerítés látszatával megvalósítani, – holott /történelmi szükségesség az, ami küszöbünkön kopogtat” ...

És csodálatosképpen *Tiszát, Eszterházy Móric követte miniszterelnöknek, azt Wekerle Sándor, – Apponyi, ismét az ellenzéken, koncepciója ismét csak híjján a hatalomnak.*

Károly király elé Apponyi utoljára Tihanyba járult – búcsúzásra. Hazajövet könnyel szemében monda nékem: „Vigasztalni mentem s megvigasztaltattam, csodás a királyi párnak lelkiereje, csodás Isten rendelkezésében való alázatos keresztény megnyugvása”.

*

És Apponyi tovább halad rendeltetése pályafutásán: „Legitimista voltam és vagyok, mert megingathatlan, a történelemből, nemzetünk lélektanának ismeretéből és a múlt tapasztalásaiból merített meggyőződésem az, hogy csupán ennek az elvnek alapján nyerheti vissza a nemzet teljes belső konszolidatív föltételeit, az erkölcsieket épp úgy, mint az intézménybelieket, csupán ennek az elvnek egységesítő és megnyugtató erejével állíthatja helyre a jog föltétlen uralmát, a renddel párosult szabadságot”.

*

IV. Károlyt, magyarok szerencsétlen királyát, a röögös, a meredek, a magasak felé vezető útra terelte történelmi hivatása, tragikus végzete; a Golgothát járta, melyet csakis az emberiség héroszai járnak, azok, kik hisznek és kínhalált szenvednek az eszmékért, melyeket szolgálnak, nem gondolván azzal, hogy a tömeg mindenkor és mindenütt az Isten-emberek felé üvöltötte a „*feszítsétek meg*”-et. És hogy megroppant a magyar király a *magyar kereszt* súlya alatt, *halálával* szolgálja a *megváltásnak*, ennek a meggyötört magyar nemzet megváltásának, a magyar integritásnak, a nemzeti feltámasztásnak ügét...

NAPJAINK APPONYIJA.

Apponyi Albert napi aktualitásáról megkapó módon gondoskodik a Székesfőváros, mely az Apponyi-téren márványba vésve hirdeti:

„Ez a tér nevét nyerte napjaink díszétől, a nemzet dicsőséges nagy fiától, Apponyi Albert gróftól 1921 május 28-án, amikor az ország egy szívvel, lelkesen megülte e fiának betöltött 75. életévét és közéleti szereplésének 50. évfordulóját. Élete tisztaságát, önzetlenségét, a haza szolgálatában katóli jellemét és cicerói ékesszólását e kőbe vésve tanúságot kívántak az utókor számára tenni azok, akik vele egy időben éltek. Magyar! Aki ezt olvasod és e téren áthaladsz, vidd az ő dicső emléket magaddal a szívedben.”

*

Az államférfiú korának gyermeke, kinek hivatottsága aszerint bírálendő: mennyire alkalmas a korát mozgó esz-

mék bírálatára, taglalására, magyarázatára és propagálására, – mindezt a múltak tanulságainak hasznosításával, a jövő szükségességeinek felismerésével:

Minden együtt fejlődést jelent.

Apponyi egy legutóbbi felolvasásában következők olvashatók: „a hagyomány nem jelent megkövesült maradiságot, hanem jelenti ellenkezőleg, *a fejlődés folytonosságát. A törzs és gyökér mindig ugyanaz marad, de az ágak némelyike kiszárad és helyükbe mások nőnek.* A fentartás érdeke nem azt kívánja, hogy a száraz ágakat is megtartsuk, hanem ellenkezőleg, hogy azokat magunk távolítsuk el és ne hagyjuk a szélvészre letérésüket, amikor lehullásukban az egészséges ágak közt is pusztítást vihetnek végbe. A szervileg fejlődő új hajtásoknak kell biztosítani a régi gyökérből fakadó nedvek egész éltető erejét, a régi törzs szilárd szívósságát. Nemzetünk jövője függ attól, hogy a hagyomány szelleme ekkép érjen bennünk, hogy a múltból gondosan vigyük át a jövőbe azt, ami él és amivel a folytonosságot biztosíthatjuk, de ne *kapaszkodjunk abba, ami elvesztette életképességét.* Meg vagyok győződve, hogy *Széchenyinek is ez volna a tanítása,* ha ma élne köztünk, mert egész módszere az adott erőviszonyok számbavételén alapult”.

Aki Apponyit koránál fogva konzervatívnak nézi, nagyot csalódik, – ő ma is progresszív minden vonatkozásban, – a fejlődést szolgálja ma is; éppen azért petrifikált meggyőződéseai nincsenek, mindig kész azoknak a köz haszna érdekében való revideálására, – konzervatív oldalról miként ő maga mondja, a közéleti tisztesség iránti érzéket, csak azt hozta magával.

Amily derűs életfilozófus, oly fanatikusa a munkának, – amily fegyelmezett a gondolatvilága, oly intenzív a felelősség-érzete. Mély vallásossága és keresztény meggyőződése nem kerül ellentétbe a liberalizmussal, – „én mindenkor híve voltam a liberalizmus azon alaptételének – írja – amelyeknek érvényre emelése az ő halhatatlan érdeme. Ezek: a jogállam, a jogegyenlőség, a személyes és politikai szabadság és minden, ami ebből keletkezik. Ezeket az elveket képviseltem és képviselem akkor is, amikor a divat a liberalizmus ellen fordult”. Buzgó katholicizmusa sohasem válik türelmetlenséggé mások hitvallásával szemben „A zsidóüldözést már csak azért is perhorreszkálom, – írja (Kelet Népe 1920) – mert nagyrészt nem más, mint a tunyaságnak, a versenyző munka vállalásától való idegenkedésnek egy megnyilvánulási formája, egyébként pedig a keresztény irányzatnak lesiklása a krisztusi morálnak önuralmat és magabizottságot követelő magaslatáról, a duhajkodás és féktelenség azon örvényébe, amelyben mindig rossz szenvedélynek engedni lehet.”

A politikai vezérekéről tapasztaltakat lapidárisan a következőkben foglalja össze: „Két dolgot nagyon élesen kell egymástól megkülönböztetni, bár látszólag összefolynak: azt a bizalmat, amely szívesen ruházza valakire valamely párt parlamenti képviselőjét, és azt, amely elfogadja annak a valakinek

irányítását. Igazán csak az utóbbi nevezhető vezérségnek”. Nyilván ennek tudatában háritotta el magától az utóbbi időben is gyakorta ismétlődő felszólalást, hogy új alakítandó ellenzéki párt élére álljon, – mert *nem az ő programja mellé* kínálóznak a közlegények, hanem készen hozták a programot magukkal, – a banda szalónkarmester után vágyott. De tudta Apponyi azt is, hogy az ellenzéki helyzet megünása hova-tovább követni szokta a nagy nekibuzdulást, mivelhogy az intelligencia sem jobb az Apponyi függetlenségi parasztjánál, kiről „Emlékiratai”-ban jó humorral írja: „A magyar parasztság zömében függetlenségi volt és úgy érezte, hogy becsutelséget követ el, ha azt a zászlót elhagyja. Ha tehát már arra vetemedett, legalább hasznát akarta látni és kormánypartívá lett. Középuton megállni az ő szemében annyit jelentett volna: mint se pénz – se becsület.”

Apponyi minden ünnepeletés ellenére tisztán lát, – elfogulatlan mindenképpen, úgy mások, mint főképpen saját egyéniségeinek megítélésében. Mint alapos bibliaismerő tud arról, hogy meg vagyon írva már Szent Márk evangélioma VII-ik részének 6. fejezetében a farizeusok felől: „e nép csak ajakkal tisztel engem, az ő szívek pedig távol vagyon én tőlem!”

Viszont minden keserűség nélkül, engesztelődve és teljes joggal írja: „Semmi sem igazolja inkább politikai életem alapgondolatainak helyességét, mint az a hódító erő, amelyet igen kiváló egyéniségekre az idők folyamán gyakoroltak; de viszont annál súlyosabban esnek latba azok a hibák, amelyeket, nem annyira a belátásnak, mint inkább az önbizalomnak hiányából, azok képviselőiben elkövettem, nem bírván soha magamat tradíciók és baráti befolyások hatása alól emancipálni, nem tudván egészen *én* lenni”.

Egy emlékezés ide kívánczik: 1921 május havában Amerikába készültem; elutaztam előtti napon felkerestem *Wekerle Sándort* várbeli lakásán; beteg, nagyon megtört volt szegény; vagy harmadfél órát tartott magánál; testi fájdalmai dacára sziporkázott; – ki tudja, mikor látjuk egymást újból – mondja – emlékül adok néked az útra néhány politikai portrét... és keserűséggel portrétezte „barátaim”, kevés humor, inkább szarkazmussal, – volt, akit megvetéssel, majd minden átmenet nélkül: „nagyon kérlek végy magadnak kedvemért még elutaztad előtt időt és keresd fel Apponyit, mondd meg neki: a sok közül, kivel érintkeztem, csak őt tanultam megszeretni, megbecsülni; maga a tisztesség ő, kiért és kivel érdemes még dolgozni, – vezéremül vallom, öreg közlegénye leszek, ha pártot alakít, minden finánciális tudomásommal támogatom, önzetlenül, ezt elhiheti nékem, – ambícióim fiam már nincsenek” ...

Sötét sejtelveim nem csaltak a messze idegenben, élve nem láttam viszont *Wekerle Sándort*, néhány rövid hónap s hazatérve ép, hogy a ravatalát értem.

Egy nagy magyar szállt véle sírba, „kire – boldogan tanúsítom – hódítólag hatott Apponyi politikai élete alapgondolatának helyessége” ... Áldassék emlékezete.

Csak, aki kacagni hallotta valaha Apponyit, az tekint némiképp az ő lelki világába, sejtí meg annak derűjét.

Íme egy kis epizód, saját előadásában, humoros utójátéka egy nagy parlamenti diadalnak: „Mikor beszédem befejezése után, emelkedett hangulatban, a tanácskozó-teremből a Ház folyosójára kimentem és ott is körülvett a siker atmoszférája, a gratulálók és éljenzők sokasága, nagy izgalomban hozzám tolakodott inasom, aki hazulról azzal a hírrrel jött, hogy feleségem daxli-kutyáját, a háznak általános kedvencét, egy meg-gondolatlan szóló-sétája közben elfogta és bevitte a kutyapécér. Mít volt tennem, mint otthagynom az egész dicsőséget és a nap javarészen át végigszaladnom az összes instanciákat, míg végül a Rákosmezején levő fogdájából személyesen kimentettem a delikvenst. Bennem elég derült életfilozófia lakik, hogy a földi dicsőség felszínességét élénken éreztető e kis epizódnak humorát élvezzem, mert igazán nem rossz kis genre-kép a kutyapécér-keresésbe átcsapó parlamenti diadal...

Sok-sok esztendeje ennek, – de, ahogy Apponyi Albertet ismerem, bizony Isten mondom, idegenre ma sem bízná a daxli sorsát, amily jószívű, maga vetné magát utána.

*

Valamennyinknél fejfel magasabban jár közöttünk ma is sudár, töretlen alakja, – szívet-lelket gyönyörködtető jelenség a „patriarcha” örökifjúsága.

Szereti az ország, a világ tiszteli.

Mi terheltek, küzködők és roskadok pedig, feltekintve reá újult erővel járjuk azt a rögös utat, melyet a magyar sors szabott élénk; járjuk jobb jövőnek reménységével, a gondvise-lésbe vetett hittel: felettünk, előttünk – Apponyi Albert.